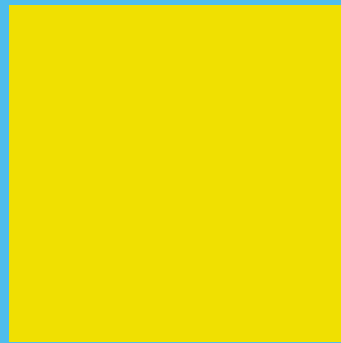

4

WANNEER DE ONTMOETING EEN
CONFLICT WORDT: RECHTVAARDIGE
OORLOG EN RECHTVAARDIGE VREDE

RECHTVAARDIGE OORLOG EN RECHTVAARDIGE VREDE

4.1 INLEIDING

4.1.1 STRUCTUUR VAN DE HANDLEIDING

Deze handleiding voor de leerkracht is een didactisch pakket waarin het volgende thema wordt uitgewerkt: 'Wanneer de ontmoeting een conflict wordt: rechtvaardige oorlog en rechtvaardige vrede'. Dit pakket is ontwikkeld voor de leeftijdsgroep van 12- tot 18-jarigen en biedt de leerkracht of begeleider van een leergroep de kans om op het niveau van de eigen klasgroep dit thema uit te werken.

In deze handleiding kan de leerkracht rond verschillende onderwerpen werken die aansluiten bij het overkoepelende thema 'Wanneer de ontmoeting een conflict wordt: rechtvaardige oorlog en rechtvaardige vrede'. Aan de hand van impulsen en didactische suggesties is het mogelijk om vanuit verschillende perspectieven dit thema te benaderen. Impulsen zijn elementen die de leerkracht in de klas kan binnenbrengen om het gesprek op gang te brengen. Deze handleiding bevat een diversiteit aan impulsen met verschillende moeilijkheidsgraden. Deze impulsen hebben als doel om bij te dragen tot het leerproces en bestaan in verschillende vormen. Het is niet de bedoeling om alle impulsen te gebruiken. De leerkracht kan de meest passende impulsen selecteren op basis van (de beginsituatie in) zijn leergroep. De didactische suggesties zijn concrete voorstellen om met de impulsen aan de slag te gaan en zijn gericht op levensbeschouwelijke reflectie en communicatie. Dit zorgt ervoor dat de leerkracht op een gevarieerde manier de verschillende impulsen, die aansluiten bij de eigen leergroep, kan benaderen.

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. De basisleerstof komt standaard aan bod in de handleiding voor de leerlingen en neemt één lesuur in beslag. De leerkracht heeft daarnaast zelf de keuze om de kennis van de leerlingen te verdiepen aan de hand van de extra hoofdstukken met bijhorende impulsen en didactische suggesties, die in deze handleiding worden aangereikt.

Achtereenvolgens komen de volgende hoofdstukken aan bod in deze handleiding:

- In het eerste hoofdstuk wordt de theorie van de rechtvaardige oorlog voorgesteld en verklaard. De leerlingen maken kennis met de ontstaansgeschiedenis, de inhoud, betekenis en het perspectief op deze theorie vandaag de dag (in de Katholieke Kerk). Dit hoofdstuk behoort tot de basisleerstof voor de leerlingen.
- Het tweede hoofdstuk behoort tot de verdiepingsleerstof. In dit hoofdstuk wordt aan de hand van enkele Bijbelpassages nagegaan of het beeld van Jezus als radicale pacifist wel juist is. Hoe stond Jezus ten opzichte van geweldloosheid?
- Het derde hoofdstuk toont enkele belangrijke ontwikkelingen in verband met het rechtvaardige oorlogdenken doorheen de 20ste en 21ste eeuw en belicht kort hoe de Katholieke Kerk zich vanaf de 20ste eeuw tot vandaag heeft gepositioneerd tegenover de theorie van de rechtvaardige oorlog. Dit hoofdstuk behoort tot de verdiepingsleerstof.
- Het vierde en laatste hoofdstuk, dat ook tot de verdiepingsleerstof behoort, focust op een nieuw denkkader: 'een rechtvaardige vrede'.

Afsluitend bevat deze handleiding een woordenlijst waarbij alle moeilijke begrippen kort en bondig worden verklaard op het niveau van de leerling. Daarna volgt een bibliografie per hoofdstuk.

4.1.2 INHOUD VAN DE HANDLEIDING

Dit didactisch pakket behandelt het thema 'Wanneer de ontmoeting een conflict wordt: rechtvaardige oorlogen rechtvaardige vrede'. Deze handleiding vertrekt vanuit de 'theorie van de rechtvaardige oorlog'. De leerlingen maken kennis met de ontstaansgeschiedenis, de inhoud, betekenis en het perspectief op deze theorie vandaag de dag (in de Katholieke Kerk). Het biedt de kans om samen met de leergroep na te denken over ontmoeting, conflict, oorlog en vrede.

Het vertrekpunt van deze handleiding is een beeldfragment waarin een mogelijke reële situatieschets uit het dagelijks leven van de leerlingen wordt aangebracht. Het beeldfragment is een algemene introductie van het thema 'rechtvaardige oorlog en rechtvaardige vrede' voor de leergroep, van daaruit kan de leerkracht vertrekken om dit thema vervolgens verder uit te werken met één of meerdere impulsen en didactische suggesties uit deze handleiding.

4.2 RECHTVAARDIGE OORLOG EN RECHTVAARDIGE VREDE: BEELDFRAGMENT

4.2.1 SCENARIO

Het beeldfragment toont een groep vrienden die samen een videogame spelen. Hoewel iedereen in het spel is ondergedompeld, lijkt Pieter-Jan zich niet te vermaken. Hij heeft zelfs kritiek op het spel: is het niet te gewelddadig en zorgt het er niet voor dat geweld wordt genormaliseerd? Het komt tot een discussie. Pieter-Jan wordt verweten dat hij als christen te snel over anderen oordeelt, ondanks de gewelddadige geschiedenis van het christendom. Hij is verbaasd: zijn christenen dan geen pacifisten? Gedreven door nieuwsgierigheid, gaan de vrienden op zoek naar hoe de Katholieke Kerk en de christelijke traditie zich verhouden ten opzichte van geweld en oorlog. De vrienden ontdekken de theorie van de rechtvaardige oorlog en de betekenis ervan.

Figuur 4.1
Het beeldfragment

Na het bekijken van het beeldfragment kan de leerkracht aan de slag gaan met één of meerdere impulsen van dit didactisch pakket die aansluiten bij het niveau van de eigen leergroep.

4.2.2 QUIZ: OPLOSSINGEN

In het beeldfragment komen enkele vragen aan bod die focussen op het verloop en de afsluitende boodschap van het verhaal. Aan de hand van deze vragen worden de leerlingen gestimuleerd om te reflecteren over de inhoud en de betekenis van de theorie van de rechtvaardige oorlog. Na het bekijken van het beeldfragment kunnen deze vragen ook klassikaal besproken worden.

In het beeldfragment ontdekt de groep vrienden de theorie van de rechtvaardige oorlog en de zes bijhorende voorwaarden. Het beeldfragment wordt automatisch stopgezet. De leerlingen krijgen vragen over de zes voorwaarden die horen bij de theorie van de rechtvaardige oorlog. Meer informatie over deze voorwaarden kan u terugvinden in het volgende hoofdstuk.

Vraag 1a: De theorie van de rechtvaardige oorlog spreekt over zes voorwaarden die het gebruik van geweld te legitimeren, zoals 'rechtvaardige zaak'. Wat betekent dit?

- Geweld kan alleen worden gebruikt om onrecht te bestrijden.
- Er zijn verschillende oorzaken waarvoor geweld kan worden gebruikt: om onrecht te bestrijden, om nationaal grondgebied uit te breiden of om de vijand een stap voor te zijn.

Oorlog mag alleen gevoerd worden om een rechtvaardige reden, en niet uit eigenbelang. Oorlog en geweld kunnen alleen worden gebruikt als een reactie op onrechtvaardigheid, bijvoorbeeld wanneer een land zich verdedigt tegen de onrechtmatige aanval van een ander land.

Vraag 1b: De theorie van de rechtvaardige oorlog spreekt over zes voorwaarden die het gebruik van geweld te legitimeren, zoals 'eerlijke bedoeling'. Wat betekent dit?

- Wanneer mensenrechten worden geschonden, is het legitiem om met geweld in te grijpen.
- Het is legitiem om een ander land binnen te vallen om de natuurlijke hulpbronnen die nodig zijn om de eigen economie te redden, veilig te stellen.

De bedoeling achter de oorlog moet juist en eerlijk zijn. Het moet gericht zijn op een eerlijk en juist doel: het herstel van de vrede. Men mag bijvoorbeeld niet ten oorlog gaan om de eigen economie te redden, of om een nieuw stuk land te veroveren.

Vraag 1c: De theorie van de rechtvaardige oorlog spreekt over zes voorwaarden die het gebruik van geweld te legitimeren, zoals 'volstrekt laatste middel'. Wat betekent dit?

- Wanneer dialoog te veel tijd en energie kost voor landen om een conflict op te lossen, is het legitiem om onmiddellijk een oorlog te beginnen.
- Geweld moet worden vermeden, het kan alleen worden gebruikt als alle vreedzame alternatieven geprobeerd en uitgeput zijn.

Geweld en oorlog moeten zoveel als mogelijk vermeden worden. Oorlog kan alleen een laatste redmiddel zijn. Pas als alle mogelijkheden om vrede te bereiken niet gewerkt hebben (bijvoorbeeld de twee partijen die in gesprek zijn geweest), kan men een oorlog beginnen.

Vraag 1d: De theorie van de rechtvaardige oorlog spreekt over zes voorwaarden die het gebruik van geweld te legitimeren, zoals 'redelijke kans op slagen'. Wat betekent dit?

- Men kan alleen oorlog voeren als er een redelijke kans op succes is.
- Zelfs als het onmogelijk lijkt om dit onrecht te bestrijden, moet men ten oorlog gaan om het kwaad met alle middelen te bestrijden.

Als men ten oorlog wilt trekken, moet er een redelijke kans op slagen zijn om het doel, vrede, te bereiken. Soldaten, maar ook burgers, mogen niet onnodig lijden en sterven.

Vraag 1e: De theorie van de rechtvaardige oorlog spreekt over zes voorwaarden die het gebruik van geweld te legitimeren, zoals 'evenredigheid'. Wat betekent dit?

- De gebruikte middelen moeten in redelijke verhouding staan tot het geweld van de agressor en mogen nooit verder gaan dan wat nodig is om de overwinning te behalen.
- Wanneer de mensenrechten zijn geschonden, wordt elke vorm van geweld gelegitimeerd voor de bestrijding van dit onrecht.

De mate van geweld mag niet groter zijn dan het kwaad dat bestreden moet worden. De gebruikte middelen moeten in verhouding staan tot het doel dat de oorlog nastreeft.

Vraag 1f: De theorie van de rechtvaardige oorlog spreekt over zes voorwaarden die het gebruik van geweld te legitimeren, zoals 'bevoegd gezag'. Wat betekent dit?

- Oorlog kan alleen worden verklaard door wettige autoriteiten die belast zijn met de verantwoordelijkheid voor de bescherming van het algemeen belang van de samenleving.
- Als een groep mensen wordt aangevallen, is het voor iedereen mogelijk om rechtmatig de oorlog te verklaren.

Oorlog mag alleen worden aangegaan en gevoerd door een wettige autoriteit: een erkende regering, het politiek gezag van een gemeenschap.

Op het einde van het beeldfragment wordt de betekenis van de theorie van de rechtvaardige oorlog duidelijk. De leerlingen krijgen de volgende vraag hierover:

Vraag 2: Hoe kan de theorie van de 'rechtvaardige oorlog' begrepen worden in de katholieke traditie?

- Het is een theorie die elk gebruik van geweld veroordeelt.
- Het gebruik van geweld en het aangaan van oorlog om het katholieke geloof te verspreiden en te beschermen wordt door deze theorie gerechtvaardigd.
- Deze theorie is niet bedoeld om geweld zomaar goed te keuren. Het is een manier om eerst te zoeken naar vreedzame oplossingen in een conflict en het gebruik van geweld en oorlog te vermijden.

De theorie van de rechtvaardige oorlog omschrijft welbepaalde voorwaarden voor het aangaan van een gewapend conflict en voor het rechtvaardigen van het gebruik van geweld, om het gebruik van geweld zo lang mogelijk uit te stellen en eerst naar andere vreedzame oplossingen te zoeken. Deze theorie is uitgevonden om het gebruik van geweld en oorlog te vermijden.

Figuur 4.2
Het beeldfragment

4.3 DE THEORIE VAN DE RECHTVAARDIGE OORLOG

4.3.1 INLEIDING

De theorie van de rechtvaardige oorlog dient gekaderd te worden in de bredere context van het debat over het (legitiem) gebruik van geweld. Het debat over 'oorlog en vrede' is universeel en van alle tijden. Het doet nadenken over de grenzen van het toelaatbare en kent ook in de katholieke traditie een lange geschiedenis van reflectie.

Er bestaan verschillende posities die men kan innemen met betrekking tot geweld. In deze module bespreken we drie grote stromingen binnen de geschiedenis van de Katholieke Kerk: de houding van een radicaal pacifisme, de idee van de 'heilige oorlog' en het 'prudentieel pacifisme'. Enerzijds bestaat een **radicaal pacifisme** waarbij oorlog nooit wordt getolereerd, aan de andere kant is er ook de idee van een **'heilige oorlog'** waarbij het gebruik van geweld in het kader van bepaalde doeleinden wel wordt aanvaard. Daarnaast is er ook het prudentieel pacifisme, een tussenpositie waarbij het gebruik van geweld op basis van bepaalde voorwaarden mogelijk is. Hoe deze tussenpositie wordt afgelijnd, verschilt naargelang context, plaats en tijd. Een welbekende tussenpositie te midden van een radicaal pacifisme en een idee van 'heilige oorlog', is de theorie van de rechtvaardige oorlog. De theorie van de **rechtvaardige oorlog** wordt op die manier vaak voorgesteld als een tussenweg tussen de positie van een radicaal pacifisme en de heilige oorlogstraditie.

Figuur 4.3

4.3.2 RADICAAL PACIFISME EN DE HEILIGE OORLOGSTRADITIE

Pacifisme is een houding waarbij wapengeweld als middel om conflicten (tussen staten) op te lossen, wordt afgewezen.

In de katholieke traditie is het **radicaal pacifisme** ontstaan vanuit de inspiratie van Jezus Christus. De radicaliteit van Jezus en het evangelie, de keuze voor een vreedevolle, pacifistische levensstijl, leidden bij het ontstaan van de eerste Kerk tot een duidelijke houding. Op basis van het 'evangelie van de vrede', met onder andere de Bergrede, weigerde men elk gebruik van geweld. Politieke machtsvorming werd afgewezen door de eerste christenen. Het was bijvoorbeeld verboden om deel te nemen aan militaire dienst, en zelfs politie- en rechterlijke taken werden afgewezen omdat men principieel de doodstraf, vormen van marteling en lijfstraffen weigerde.

Enkele kanttekeningen bij de houding van het radicaal pacifisme:

- Vooral het Oude Testament, maar ook het Nieuwe Testament kent verschillende passages waarbij geweld en oorlog in de naam van God lijkt verheerlijkt te worden. In het Oude Testament wordt bijvoorbeeld de verovering van het Beloofde Land in naam van God als legitiem beschouwd. Ook andere oorlogen in naam van God en oorlogshelden lijken verheerlijkt te worden (Jozua, David, Judith, Esther). In het Nieuwe Testament zijn de militaire metaforen van Paulus opmerkelijk. Het veelvuldig gebruik van deze metaforen geeft aan dat dit meer was dan een literair genre. Hoe dient een radicaal pacifistische houding van een christelijke gelovige deze passages te interpreteren?
- Het radicaal pacifisme kan, ook vandaag nog, de volgende bedenkingen oproepen bij christelijke en katholieke gelovigen: is de houding van het radicaal pacifisme in elke situatie wenselijk? Moet men zichzelf 'laten slaan' als christen? Dient elke vorm van geweld te worden toegelaten, moet onrechtvaardigheid niet bestreden worden? Moet een land passief blijven en lijdzaam toezien als het (onrechtmatig) wordt aangevallen?

De eerste christenen streefden dus naar een radicaal pacifistische houding naar het voorbeeld van Jezus Christus. Het radicaal pacifisme van Jezus moet echter wel gerelativeerd worden, in de Bijbel zijn zo ook enkele passages te vinden waarbij Jezus niet steeds deze radicale pacifistische houding belichaamde, bijvoorbeeld het verhaal van de 'Tempelreiniging'.

Voor de eerste christenen was het aannemen van een radicaal pacifistische houding geen evidentie. Sommige christenen verlieten het leger na hun bekering tot het christendom, maar er waren ook bekeerlingen die wel hun post in het leger bleven uitoefenen. Ook onder kerkleiders werden hier al in de eerste eeuwen van het christendom verschillende meningen over gevormd. Enerzijds ging het gebruik van geweld in tegen een radicaal pacifisme, anderzijds werd het leger in de eerste eeuwen van het christendom ingezet om christenen te vervolgen. Of men werd van idolatrie verweten, doordat er in het leger kon worden geëist om aan de keizer te offeren.

Bij de groei van het christendom en de steeds hechtere band tussen Kerk en Staat, vooral na keizer Constantijn de Grote en het edict van Milaan in 313, kreeg geweld steeds meer en meer een religieuze legitimatie. De tolerantie ten opzichte van christenen die bijvoorbeeld in dienst traden in het leger, werd steeds groter. Nadat keizer Theodosius in 392 het christendom tot de officiële staatsgodsdienst uitriep van het Romeinse Rijk, werd het voor christenen haast onmogelijk om zich afzijdig te houden van politiek en de daarbij horende conflicten.

In naam van de verdediging van de christelijke staat (met de barbaren die de grenzen van het Romeinse Rijk aanvielen) en de expansie van het christendom, werd een goddelijke strijd en oorlog aanvaard door kerkleiders. Een dienst aan de keizer en het rijk was niet meer tegenstrijdig met de dienstbaarheid aan God. Kortom, de heilige oorlogstraditie vond zijn ingang in het christendom in de vroege middeleeuwen en bereidde onder andere de kruistochten tussen 1096 en 1271 voor. Vanuit dit perspectief wordt het gebruik van geweld in het kader van bepaalde (religieuze) doeleinden wel aanvaard.

4.3.3 RECHTVAARDIGE OORLOG: ONTWIKKELING EN INHOUD

Het gebruik van geweld in de naam van God kwam aldus steeds meer naar de voorgrond binnen het christendom. Op die manier ontstond in de middeleeuwen de idee en aanvaarding van een 'rechtvaardige oorlog'. Een belangrijk theoloog in dit debat was **Augustinus van Hippo (354-430)**. In een context van een groeiend christendom dat de eigen grenzen diende te beschermen en zelfs uit te breiden, stippelde hij de eerste lijnen van 'een rechtvaardig oorlogsdenken' uit. Als een oorlog niet aan onderstaande principes voldeed, neergeschreven door Augustinus, werd men volgens hem geleid door haat en oorlogszucht en voerde men een niet te rechtvaardigen oorlog:

- ⇒ Een oorlog kon enkel gerechtvaardigd zijn als hij volstrekt onvermijdelijk was en er geen ander middel gevonden kon worden om de vrede te bewaren.
- ⇒ Een land dat weigerde restitutie te doen van iets dat op onrechtmatige wijze in zijn bezit gekomen was, kon rechtvaardig de oorlog verklaard worden.
- ⇒ Degene die een oorlog verklaarde, diende zich te gedragen als een magistraat die een oordeel velt en de schuldige straft.

Figuur 4.4
Oudste afbeelding van
Augustinus, Rome, 6e
eeuw
Beeld: Wikimedia
Commons: [https://
commons.wikimedia.
org/wiki/File:Augustine_
Lateran.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Augustine_Lateran.jpg)

Een volgend belangrijk figuur in de ontwikkeling van het begrip 'rechtvaardige oorlog' was de theoloog **Thomas van Aquino (1225-1274)**, die leefde ten tijde van de kruistochten. Vanuit de principes van Augustinus schreef Thomas van Aquino enkele theologische conclusies in zijn bekendste werk *Summa Theologica* (1265).

- ⇒ Een oorlog diende verklaard te worden door de persoon in het desbetreffende land die het hoogste gezag droeg.
- ⇒ Degene aan wie de oorlog werd verklaard, moest dit verdiend hebben.
- ⇒ De oorlog moest verklaard worden op basis van een zuivere intentie: het goede laten zegevieren over het kwade.

Thomas van Aquino stelde aldus dat het gebruik van geweld niet onverenigbaar was met het evangelie en de eis van naastenliefde. Hierbij omschreef hij de voorwaarden voor het aangaan van een conflict en het aanwenden van geweld ('*ius ad bellum*') alsook de voorwaarden aan het geweldgebruik zelf, het gedrag tijdens oorlogsvoering ('*ius in bello*').

Figuur 4.5
Thomas van Aquino;
altaarstuk van Carlo
Crivelli
Beeld: Wikipedia

In de loop van de geschiedenis werden deze principes **verder uitgewerkt en ontwikkeld door verschillende commentatoren, theologen en filosofen** (zoals onder andere Francisco de Vitoria, Franciscus Suarez, Hugo de Groot, enzovoort). De leer over de rechtvaardige oorlog beïnvloedde de ontwikkeling van het katholieke vredesdenken, en dit tot vandaag de dag. Filosofen koppelden de theorie van de rechtvaardige oorlog doorheen de geschiedenis ook los van het christelijke geloof en legde hiermee de basis voor het internationaal humanitair recht dat werd ontwikkeld in de 19e en 20ste eeuw.

Deze beknopte schets van de geschiedenis en de ontwikkeling van de theorie van de rechtvaardige oorlog maakt duidelijk dat dé theorie van de rechtvaardige oorlog niet bestaat. De idee van de rechtvaardige oorlog moet begrepen worden als een traditie doorheen de tijd waarbij, naargelang de context, antwoorden werden gegeven over het gebruik van geweld en oorlog. Discussies over de voorwaarden van 'een rechtvaardige oorlog', zijn van alle tijden.

In het algemeen worden vandaag de volgende voorwaarden gesteld voor het starten van een gewapend conflict binnen de theorie van de rechtvaardige oorlog ('*ius ad bellum*')¹:

1. Rechtvaardige zaak: de oorlog moet worden aangegaan op morele gronden, niet puur uit eigenbelang. Er dient een buitengewoon zwaarwegende reden aanwezig te zijn om een oorlog aan te gaan, een 'rechtvaardige zaak'. Bijvoorbeeld bij een genocide of uitroeiing van een volk door de eigen of een andere staat.

2. Eerlijke bedoeling: de intentie bij het voeren van een oorlog is van groot belang om er zeker van te zijn dat het een rechtvaardige zaak betreft. De intentie om de oorlog te voeren moet goed zijn, het moet gericht zijn op een ethisch doel en uiteindelijk op het herstel van de vrede. Is de rechtvaardige zaak waarover men spreekt om ten strijde te trekken het reële doel? Wordt de rechtvaardige zaak niet misbruikt om een ander doel te bereiken (bijvoorbeeld economische belangen of dominerende posities op geopolitiek vlak)?

3. Volstrekt laatste middel: geweld en oorlog dienen zoveel als mogelijk vermeden te worden. Pas wanneer alle alternatieven en andere vreedzame pogingen om tot vrede te komen zijn uitgeput, kan men overgaan tot oorlog. Eerst dient men alle niet-militaire middelen te hebben uitgeput (diplomatiek overleg, politieke druk, economische sancties, enzovoort). Hierbij moet echter ook worden opgepast in welke mate bijvoorbeeld een langdurig economische sanctie invloed heeft op een onschuldige bevolking. Echter blijft het van belang dat een oorlog enkel een volstrekt uitzonderlijk en laatste redmiddel kan zijn.

4. Redelijke kans op slagen: de kans op succes moet reëel zijn, het is ongeoorloofd om soldaten op missie te sturen voor een onbereikbaar doel. Een kort, krachtig en beperkt militair ingrijpen, zoals oorlog vaak wordt aangekondigd, escaleert maar al te vaak naar een langdurig gewapend conflict.

5. Evenredigheid: de kwalijke gevolgen van de oorlog mogen niet groter zijn dan het kwaad dat met de oorlog bestreden dient te worden. Hierbij moet men kijken naar het verlies van mensenlevens, materiële verwoesting, financiële kosten en niet-materiële nadelen, zowel op korte als lange termijn.

6. Bevoegd gezag: een militaire actie dient uit te gaan van een legitieme autoriteit, met name het politieke gezag dat in een samenleving instaat voor het algemeen welzijn. Een oorlog kan enkel door een erkende regering worden uitgeroepen. In onze tijd is ook de VN-Veiligheidsraad een belangrijk bevoegd orgaan om het internationaal recht te doen respecteren. Het bevoegde gezag moet formeel de oorlog verklaren.

¹ Meer informatie? Zie R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER & L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 268-271.

4.3.4 RECHTVAARDIGE OORLOG: BETEKENIS

Zoals reeds besproken, toont de geschiedenis van het christelijk denken over oorlog en vrede, naargelang de historische omstandigheden, een heen-en-weer beweging tussen een radicaal pacifisme, heilige oorlog en de theorie van de rechtvaardige oorlog.

De spanning tussen de rechtvaardige oorlog en het pacifisme, twee tradities met joods-christelijke wortels, is kenmerkend doorheen de tijd. Beide houdingen liggen echter in essentie dicht bij elkaar. Zowel het pacifisme als de theorie van de rechtvaardige oorlog hebben als uitgangspunt om **geweld vanuit een morele plicht te vermijden**. Het verschil tussen beide posities draait om het feit dat het pacifisme deze plicht als absoluut interpreteert en verdedigers van de rechtvaardige oorlog daarentegen geweld onder bepaalde voorwaarden wel als toelaatbaar beschouwen. Zo is het bijvoorbeeld niet toelaatbaar om een oorlog te starten wanneer er nog andere middelen mogelijk zijn om een probleem op te lossen, zoals reeds eerder besproken. **De theorie van de rechtvaardige oorlog verwijst hier uitdrukkelijk naar, zodat men nooit onnodig geweld gebruikt of een militaire interventie opstart.**

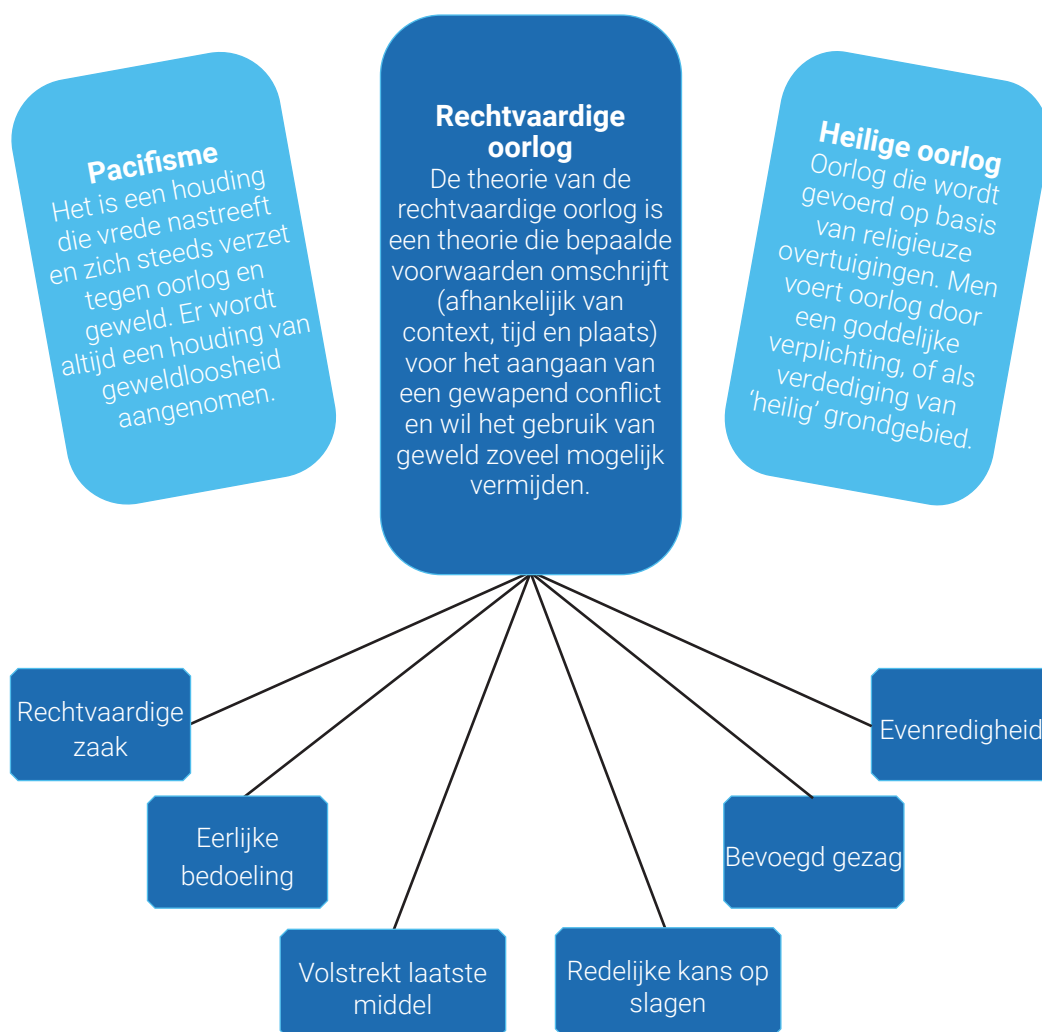
De traditie van de rechtvaardige oorlog vertrekt vanuit de radicaliteit van het evangelie en een geweldloze naastenliefde, en is geen relativering of afschaffing van deze radicaliteit van het evangelie. **De theorie geeft een overzicht van criteria om in concrete omstandigheden na te gaan of het gebruik van geweld en oorlog wel te rechtvaardigen valt. Het gaat dus, beter gezegd, over een 'te rechtvaardigen' oorlog in plaats van een 'rechtvaardige oorlog'.**

Oorlog, militaire interventie en geweld moeten een blijvende verontrustende gedachten zijn, maar ook het tegengaan van allerlei vormen van onrecht en onderdrukking maakt deel uit van het evangelisch radicalisme. **Christenen dienen niet enkel geweld en oorlog zoveel mogelijk te voorkomen, ook dient men op te komen voor de rechten, vrijheden en het welzijn van slachtoffers van agressie en onrecht** (zie verder, 'rechtvaardige vrede'). Telkens vanuit de inspiratie om conflicten geweldloos en rechtvaardig op te lossen. Het is zodoende **een theorie om oorlog en geweld zoveel mogelijk te voorkomen en in te dijken.**

Ethicus professor Roger Burggraeve (KU Leuven) heeft zich verdiept in de concrete betekenis van de traditie van de rechtvaardige oorlog, en vanuit welk perspectief deze theorie begrepen moet worden. De rechtvaardige oorlog wordt door de Kerk en ethici, zoals Roger Burggraeve, niet gezien als een manier om oorlog te legitimeren of te rechtvaardigen, maar als een theorie die gericht is op *"het invoeren van een bepaalde behoedzaamheid die de fatale ingreep van het geweld zoveel mogelijk voor zich uit poogt te schuiven. Het is dus een theorie die enerzijds zo lang mogelijk geweld en oorlog wil uitstellen maar anderzijds toch in een werkelijkheid gaat staan, waar mensen reël het slachtoffer worden van het niet te tolereren kwaad."*²

² Zie: R. BURGGRAEVE, *De christelijk geïnspireerde vredesethiek in het spanningsveld tussen pacifisme en rechtvaardige oorlog van 1963 tot heden*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER & L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 253-274.

Samenvatting: in onderstaand schema vindt u een samenvatting van de belangrijkste concepten en begrippen uit dit hoofdstuk.

4.3.5 DIDACTISCHE SUGGESTIES

- Bij het bekijken van het beeldfragment maken de leerlingen aan de hand van enkele quizvragen kennis met de zes voorwaarden en de betekenis van de theorie van de rechtvaardige oorlog.
- De leerlingen maken kennis met de begrippen '(on)rechtvaardigheid', 'pacifisme' en 'heilige oorlog'. Kunnen ze deze begrippen in hun eigen woorden uitleggen en wat vinden ze van deze visies?
- De leerlingen lezen de theorie over de zes voorwaarden voor het aangaan van een rechtvaardige oorlog ('ius ad bellum'). Vervolgens lossen de leerlingen de volgende vragen op:
 - Zijn de leerlingen het eens met deze voorwaarden, welke voorwaarden zijn belangrijk volgens hen? Met welke voorwaarden zijn ze het niet eens, of vinden ze eerder overbodig? Zijn deze voorwaarden voor hen 'genoeg', of zouden ze zelf nog enkele aanvullingen maken?
- Aan de hand van een meerkeuzevraag denken de leerlingen na over de betekenis van de rechtvaardige oorlog. Daarna kunnen de leerlingen de uitleg doornemen.
 - Hoe kan de theorie van de 'rechtvaardige oorlog' begrepen worden in de katholieke traditie?
 - Het is een theorie die elk gebruik van geweld veroordeelt.
 - Het gebruik van geweld en het aangaan van oorlog om het katholieke geloof te verspreiden en te beschermen wordt door deze theorie gerechtvaardigd.
 - Deze theorie is niet bedoeld om geweld zomaar goed te keuren. Het is een manier om eerst te zoeken naar vreedzame oplossingen in een conflict en het gebruik van geweld en oorlog te vermijden.

- De leerlingen kiezen één stelling en beargumenteren waarom ze het wel of niet eens zijn met deze stelling. Mogelijke stellingen:
 - *"Oorlog is nooit gerechtvaardigd."*
 - *"Vrede kan alleen bestaan als er ook oorlog bestaat."*
 - *"Doe in een oorlog nooit iets wat achteraf de verzoening onmogelijk zal maken."*
 - *"Een wereld zonder geweld is niet realistisch."*
 - *"Geweld begint of stopt bij jezelf."*
 - *"Zelfs in tijden van vrede, is het voor een land belangrijk om te investeren in wapens."*
 - *"Je eigen leven wagen voor onbekenden in een vreemd land is zinloos."*
 - *"De theorie van de rechtvaardige oorlog laat het gebruik van geweld zomaar toe."*

VERDIEPING

Bijbelfragment

De leerlingen lezen onderstaand bijbelfragment (Lucas 6, 27-31) en bespreken de volgende vragen.

Jezus zei:

"Heb je vijanden lief en wees goed voor wie jou haat.

Zegen wie jou vervloekt en bid voor wie jou mishandelt.

Slaat iemand je op de wang, bied hem dan ook de andere aan.

Pakt iemand je jouw jas af, weiger hem dan ook je hemd niet.

Vraagt iemand je om iets, geef het.

Neemt iemand iets van je weg, vraag het niet terug.

Behandel de mensen zoals je wilt dat ze jou behandelen."

Bron: BIJBEL IN 1000 SECONDEN,
Vrede. Lucas 6, 27-31, http://www.bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=Vrede#Spreken_over_vrede
(toegang 18.06.2020).

- Duid in de tekst de verzen aan die je niet begrijpt.
- Wat treft jou in deze woorden van Jezus?
- Wat vind je wel of niet haalbaar?
- Geeft deze tekst volgens jou richtlijnen om tot vrede te komen?
- Wat zou je in deze tekst weglaten?
- Wat zou je aan deze woorden van Jezus willen toevoegen?
- Welke woorden van Jezus inspireren jou om mee aan vrede te werken? Zoek zelf ook enkele tips.

Actualiteit

De leerlingen gaan zelf op zoek naar actuele vormen van geweld en oorlogsvoering. Dit kan geweld van veraf zijn: bijvoorbeeld de oorlog in het Midden-Oosten, terroristische aanslagen, gewelddadige manifestaties in allerlei landen, enzovoort. Daarnaast kunnen ze ook zoeken naar geweld dichtbij: vormen van vandalisme, pestgedrag, zinloos geweld, dierenmishandeling, enzovoort. Zijn deze vormen van geweld even erg als oorlogsvoering? Kan je dit met elkaar vergelijken?

Het gevonden materiaal wordt besproken: wie is het slachtoffer? Waar speelt de situatie zich af? Wat is de oorsprong van het geweld? Op welke manier kan het conflict worden opgelost, of op welke manier probeert men het conflict op te lossen? Zijn er andere (vreedzame) oplossingen mogelijk? Gaat het over een 'rechtvaardige oorlog' (te bepalen aan de hand van de zes criteria)? Hoe moeilijk/gemakkelijk is het om dit te bepalen? Wat vinden de leerlingen 'rechtvaardig'?

Oorlog en vrede?

De volgende vragen kunnen in een klasgesprek besproken worden. De leerlingen beargumenteren hun antwoord.

- Help je de vrede door een geweer op te pakken?
- Wat is oorlog? Wat is vrede?
- Is vrede vanzelfsprekend? Is oorlog vanzelfsprekend?
- Betekent vrede dat iedereen kan doen en laten wat hij/zij wil?
- Als de één meer wapens heeft dan de ander, is die dan ook sterker?
- Als je belooft dat je je wapens niet gebruikt, kun je ze dan niet net zo goed wegdoen?
- Moet je altijd zorgen voor bescherming, ook als er vrede is?
- Is goed en kwaad voor iedereen hetzelfde?
- Is pesten een soort oorlog in het klein?

Figuur 4.6
Beeld: © Priscilla du
Preez | Unsplash

4.4 JEZUS: EEN RADICALE PACIFIST?

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. Dit hoofdstuk kan door de leerkracht gebruikt worden als verdieping en maakt geen onderdeel uit van het standaardpakket voor de leerlingen.

Pacifisme is een houding waarbij wapengeweld als middel om conflicten (tussen staten) op te lossen, wordt afgewezen. Een voorbeeld van absolute geweldloosheid en een houding van radicaal pacifisme is volgens vele christenen de figuur van Jezus Christus. Zowel in het verleden als vandaag wordt de figuur van Jezus vaak vereenzelvigd met de idee van een radicaal pacifistische houding. Toch kunnen we ons ook enkele vragen stellen bij dit idee van Jezus als radicaal pacifist. Zo zijn er ook talloze Bijbelpassages waaruit blijkt dat dit idee van Jezus als radicaal pacifist niet juist is en waarbij Jezus lijkt op te roepen tot geweld.

In dit hoofdstuk bekijken we enkele passages uit de Bijbel: enerzijds passages waarbij Jezus oproept tot geweldloosheid, en anderzijds enkele passages waarbij Jezus geen radicale geweldloosheid lijkt voor te staan. Hoe stond Jezus ten opzichte van geweldloosheid? Was zijn houding steeds radicaal pacifistisch? Werd hij nooit kwaad? Hoe moeten de Bijbelpassages waarin hij toch geweld lijkt te proclameren, gelezen, geïnterpreteerd en begrepen worden? Hoe kunnen we deze tegenstrijdige Bijbelpassages begrijpen?

4.4.1 KWAAD MET KWAAD VERGELDEN?

Doorheen het Nieuwe Testament zijn er verschillende passages terug te vinden waarin Jezus geweldloosheid proclameert. De meest bekende passage is wellicht het volgende fragment uit de Bergrede volgens het evangelie van Matteüs (Mt. 5, 38-42):

"[38] Gij hebt gehoord dat er gezegd is: Oog om oog, tand om tand.

[39] Maar Ik zeg u geen weerstand te bieden aan het onrecht, doch als iemand u op de rechterwang slaat, keer hem dan ook de andere toe. [40] En als iemand u voor het gerecht wil dagen en uw onderkleed afnemen, laat hem dan ook het bovenkleed. [41] En als iemand u vordert een mijl met hem te gaan, ga er dan twee met hem. [42] Geef aan wie u vraagt, en wend u niet af als iemand van u lenen wil."

Bron: KBS, *Willibrordvertaling 1975. Matteüs 5, 38-42.*

In dit Bijbelfragment wordt de boodschap van geweldloosheid duidelijk benadrukt. Het ideaal dat Jezus hier naar voren schuift, is een hoog ideaal. Moet deze tekst letterlijk geïnterpreteerd worden? Neen, een symbolische interpretatie is hier, zoals steeds bij de interpretatie van Bijbelteksten, van belang. De geweldloosheid van Jezus gaat uit van een **actieve geweldloosheid** die steeds de waardigheid van alle betrokkenen in een conflict erkent. Bij een actieve geweldloosheid ligt de focus niet op de vijand, maar op de strijd tegen het onrecht en dit in het licht van een constructieve oplossing. In lijn met Jezus' optreden streeft ook de Katholieke Kerk naar vrede. Veel christenen schuiven een rechtvaardige vrede steeds vaker naar voren. Meer informatie kan teruggevonden worden in het volgende hoofdstuk.

Een ander bekend fragment waarin Jezus geweldloosheid proclameert, kan eveneens worden teruggevonden in de Bergrede volgens het evangelie van Matteüs (Mt. 5, 43-45). De nadruk ligt hier op de naastenliefde. Jezus verlangt van zijn volgelingen dat zij op een concrete en realistische manier een naaste zijn voor mensen in nood. Ook in deze Bijbelvers kan de idee van de actieve geweldloosheid teruggevonden worden. De actieve geweldloosheid proclameert immers een houding van respect tegenover de vijand, de tegenstander: "*Heb je vijanden lief en bid voor wie je vervolgen.*" In die mate dat deze zelfs uiteindelijk, als gevolg van een gewetensverandering, een medestander zou kunnen worden. Het kwade kan immers enkel overwonnen worden door het goede:

"[43] Gij hebt gehoord dat er gezegd is: Gij zult uw naaste beminnen en uw vijand haten.

[44] Maar ik zeg u: Bemint uw vijanden en bidt voor wie u vervolgen,
[45] opdat gij kinderen moogt worden van uw Vader in de hemel, die immers de zon laat opgaan over slechten en goeden en het laat regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen."

Bron: KBS, *Willibrordvertaling 1975. Matteüs 5, 43-45.*

4.4.2 GEEN VREDE MAAR HET ZWAARD?

De boodschap van het Nieuwe Testament klinkt voor velen bevrijdend en oproepend. Toch kunnen in het Nieuwe Testament, en bij uitbreiding in de gehele Bijbel, ook verscheidene weerbarstige uitspraken teruggevonden worden die een boodschap van geweld lijken te belichten. Ook deze mogen niet over het hoofd worden gezien. Een selectieve Bijbellezing doet immers onrecht aan de boodschap van de christelijke traditie en kan mede leiden tot Bijbels fundamentalisme. Hoe kunnen de Bijbelpassages, waarin Jezus geweld lijkt te proclameren, gelezen, geïnterpreteerd en begrepen worden?

In Matteüs 26, 52 staat er geschreven: *"Steek uw zwaard weer op zijn plaats. Want allen die naar het zwaard grijpen, zullen door het zwaard omkomen."*³ Desondanks kunnen we zowel in het evangelie volgens Matteüs, als in het evangelie volgens Lucas een schijnbaar omgekeerde boodschap terugvinden. Hier lijkt Jezus op het eerste gezicht namelijk een gewelddadige boodschap te verkondigen.⁴

Mt. 10, 34-36

[34] Denkt niet, dat Ik vrede ben komen brengen op aarde; Ik ben geen vrede komen brengen, maar het zwaard. [35] Tweedracht ben Ik komen brengen tussen een man en zijn vader, tussen dochter en moeder, schoondochter en schoonmoeder; [36] en iemands huisgenoten zullen zijn vijanden zijn.

Lc. 12, 51-53

[51] Meent gij, dat Ik op aarde vrede ben komen brengen? Neen, zeg Ik u, juist verdeeldheid. [52] Want van nu af zullen er vijf in een huis verdeeld zijn; drie zullen er staan tegenover twee en twee tegenover drie; [53] de vader tegenover de zoon en de zoon tegenover de vader; de moeder tegenover de dochter en de dochter tegenover de moeder, de schoonmoeder tegenover haar schoondochter en de schoondochter tegenover de schoonmoeder.

³ KBS, *Willibrordvertaling 1975. Matteüs 26, 52*, <https://rkbijbel.nl/kbs/bijbel/willibrord1975/neovulgaat/matteus/26> (toegang 18.06.2020).

⁴ KBS, *Willibrordvertaling 1975. Matteüs 10, 34-36*, <https://rkbijbel.nl/kbs/bijbel/willibrord1975/neovulgaat/matteus/10> (toegang 18.06.2020); KBS, *Willibrordvertaling 1975. Lucas 12, 51-53*, <https://rkbijbel.nl/kbs/bijbel/willibrord1975/neovulgaat/lucas/12> (toegang 18.06.2020).

De bovenstaande verzen stroken voor velen niet met het beeld dat ze hebben van Jezus. Ze roepen dan ook veel vragen op: was Jezus dan toch geen voorstander van de vrede? Roept Jezus echt op tot het gebruik van het zwaard, en dus tot wapengeweld en oorlogsvoering? Zijn zulke passages het bewijs dat godsdienst gevaarlijk kan zijn? Leiden deze niet tot radicalisering en fundamentalisme? Hoe moeten zulke passages geïnterpreteerd worden?

Het is belangrijk om als lezer verder te kijken dan een letterlijke lezing en interpretatie. Een symbolische lezing van het verhaal leert immers dat het hier niet gaat om een daadwerkelijke oproep tot wapengeweld. Deze Bijbelfragmenten uit hun context halen en geïsoleerd interpreteren, doet op het eerste gezicht uitschijnen dat Jezus een gewelddadige boodschap proclameerde. Een letterlijke interpretatie doet echter geen recht aan de symbolische inhoud van het verhaal. De context waarin het verhaal zich afspeelt, toont namelijk aan dat Jezus via beeldspraak verwijst naar de mogelijke moeilijkheden die Jezus' volgelingen te beurt zouden kunnen vallen, indien zij als eerste christenen voor hun geloof zouden uitkomen. Het gaat hier dus veeleer om een beeldspraak die verwijst naar de mogelijke moeilijkheden die Jezus' eerste volgelingen te beurt zouden kunnen vallen. De eerste christenen kregen immers ook daadwerkelijk te maken met onbegrip en vervolgingen. Jezus' woorden waren dus eerder een droevige waarschuwing. Via deze weg wilde hij zijn volgelingen voorbereiden op de geestelijke strijd die hen opwachtte, zowel binnen als buiten de familie- en vriendenkring, en binnen de (toenmalige) samenleving.

Figuur 4.7
Beeld: © Sixteen Miles
Out | Unsplash

4.4.3 EEN GEWELDDADIGE TEMPELREINIGING?

Een van de meest bekende voorbeelden waarin Jezus gewelddadig gedrag lijkt te vertonen, is de 'tempelreiniging' waarover al de vier evangelies verhalen. In de vier evangelies kunnen we lezen hoe Jezus verkopers en geldwisselaars verdrijft uit de Tempel van Jeruzalem. De vier versies van de tempelreiniging leggen elk hun eigen accenten.

De vier evangelies gaan over het hardhandige optreden van Jezus in de Tempel. Jezus leefde en predikte in een context waarin de Tempel van Jeruzalem het hart vormde van het jodendom. Alle vrome joden kwamen hier bidden en offeren. De Tempel stond in het midden van een plein dat ook wel 'het voorhof van de heidenen' werd genoemd omdat deze plaats ook toegankelijk was voor niet-joden. Ten tijde van Jezus werd dit plein ingenomen door handelaars en geldwisselaars. In de Bijbelpassages lezen we dat Jezus protesteerde tegen de toenmalige gang van zaken op het plein. Voor hem was dit een teken van hebzucht en van een groot gebrek aan respect voor de religieuze (joodse) eredienst. Hij bestempelde de Tempel als een belangrijke en vooral heilige contactplaats tussen mens en God. Daarnaast maakte Jezus aan de omstaanders duidelijk dat hij de Messias is en dat het Rijk van God Nabij is. Jezus' optreden in het voorhof van de tempel staat ook symbool voor de universaliteit van Gods boodschap die niet langer enkel en alleen verbonden is aan de Tempel van Jeruzalem. De evangelische verhalen over de tempelreiniging bevatten immers verwijzingen naar verscheidene verzen uit het Oude Testament (Maleachi, Jesaja 56, 7 en Psalm 69, 10) die aangeven dat Gods boodschap gericht is aan alle mensen op aarde.

"Jezus beëindigt door zijn daad in feite de bestaansreden van de tempel. En dat blijkt uit zijn antwoord op de vraag naar een teken: 'Breek deze tempel af en in drie dagen zal ik hem doen herrijzen'. Die tempel is Jezus zelf. Niet langer zal een stenen gebouw dienstdoen als ontmoetingsplaats tussen God en mens, maar Jezus zelf wordt de ontmoetingsplaats tussen zijn Vader en de gelovige. Jezus' verrijzenis heeft dit mogelijk gemaakt: dat is de conclusie van de leerlingen die zich Jezus' woorden herinneren na diens dood en verrijzenis. Jezus' offer op het kruis is het enige noodzakelijke offer geweest. Verdere offers zijn niet langer nodig. Alleen bidden in geest en waarheid als kinderen van één Vader: dat moeten de christenen doen."

– Nieuwtestamenticus en Norbertijn Filip Noël

Tempelreiniging Matteüs 21, 12-17

[12] Zo ging Jezus naar de tempel en joeg alle kopers en verkopers het tempelplein af. Hij wierp de tafels van de geldwisselaars en de stoeltjes van de duivenverkopers omver [13] en sprak tot hen: "Er staat geschreven: Mijn huis zal een huis van gebed worden genoemd, maar gij maakt er een rovershol van." [14] In de tempel kwamen blinden en lammen tot Hem en Hij genas ze. [15] Maar toen de hogepriesters en schriftgeleerden de wonderen zagen die Hij deed en de kinderen die in de tempel waren bleven roepen: "Hosanna Zoon van David!" waren ze verontwaardigd, [16] en voegden Hem toe: "Hooft Gij wat die daar zeggen?" Jezus antwoordde hun: "Zeker! Maar hebt gij nooit gelezen: Uit de mond van kleine kinderen en zuigelingen hebt gij u een lofzang bereid?" [17] Hij liet hen staan en ging de stad uit naar Betanië, waar Hij de nacht doorbracht.

Tempelreiniging Marcus 11, 15-19

[15] Toen ze in Jeruzalem kwamen, ging Hij naar de tempel en begon de kopers en verkopers het tempelplein af te jagen. Hij wierp de tafels van de geldwisselaars en de stoeltjes van de duivenverkopers omver [16] en ook duldde Hij niet dat nog iemand enig voorwerp over het tempelplein droeg. [17] En Hij gaf hun als verklaring: "Staat er niet geschreven: Mijn huis zal een huis van gebed worden genoemd voor alle volkeren? Maar gij hebt er een rovershol van gemaakt." [18] De hogepriesters en schriftgeleerden die dat gehoord hadden, zochten een mogelijkheid om Hem ter dood te brengen. Ze vreesden Hem namelijk, omdat heel het volk verrukt was over zijn leer. [19] In de avond verlieten zij de stad weer.

Tempelreiniging Lucas 19, 45-48

[45] Toen Hij de tempel binnenging, begon Hij de verkopers eruit te jagen, [46] terwijl Hij tot hen zei: "Er staat geschreven: Mijn huis moet een huis van gebed zijn, maar gij hebt er een rovershol van gemaakt." [47] Dagelijks gaf Hij in de tempel onderricht. De hogepriesters, de schriftgeleerden en de vooraanstaanden van het volk zochten een gelegenheid om Hem ter dood te brengen, [48] maar zij zagen geen kans om wat dan ook te doen, want al het volk hing aan zijn lippen.

Tempelreiniging Johannes 2, 13-22

[13] Toen het paasfeest der Joden nabij was, ging Jezus op naar Jeruzalem. [14] In de tempel trof Hij de verkopers van runderen, schapen en duiven aan en ook de geldwisselaars, die daar zaten. [15] Hij maakte een gesel, dreef ze allemaal uit de tempel, ook de schapen en de runderen; het kleingeld van de wisselaars veegde Hij van de tafels en wierp die omver. [16] En tot de duivenhandelaars zei Hij: "Weg met dit alles! Maakt van het huis van mijn Vader geen markthall!" [17] Zijn leerlingen herinnerden zich dat er geschreven staat: De ijver voor Uw huis zal mij verteren. [18] De Joden richtten zich tot Hem met de woorden: "Wat voor teken kunt Gij ons laten zien, dat Gij dit doen moogt?" [19] Waarop Jezus hun antwoordde: "Breekt deze tempel af en in drie dagen zal ik hem doen herrijzen." [20] Maar de Joden merkten op: "Zesenvestig jaar is aan deze tempel gebouwd; zult Gij hem dan in drie dagen doen herrijzen?" [21] Jezus echter sprak over de tempel van zijn lichaam. [22] Toen Hij dan ook verreezen was uit de doden, herinnerden zijn leerlingen zich dat Hij dit gezegd had, en geloofden in de Schrift en in het woord dat Jezus gesproken had.

4.4.4 DIDACTISCHE SUGGESTIES

Kwaad met kwaad vergelden? Bijbelinterpretatie

De leerlingen gaan individueel of per twee op zoek naar de betekenis van de twee fragmenten uit de Bergrede (Mt. 5, 38-42 en Mt. 5, 43-45). Bij deze opdracht mogen ze gebruik maken van het internet. Het is belangrijk dat ze verder leren kijken dan een letterlijke lezing van het verhaal. Via de onderstaande vragen gaan ze op zoek naar de kernboodschap van het verhaal:

- In de Bijbelvers spreekt Jezus over *"oog om oog, tand om tand"*. Wat betekent dit? Wat vindt hij van dit principe? Wil hij dat je zomaar wraak neemt op anderen?
- In de Bijbeltekst staat ook geschreven: *"Als iemand jou op je rechterwang slaat, houd hem dan ook de andere voor."* Wat zou Jezus hiermee bedoelen? Bedoelt hij dit letterlijk? Moet je echt je andere wang tonen aan iemand die jou slaat? Betekent dit dat christenen zich nooit mogen verdedigen tegen een gewelddadige aanval?
- *"Hou van je vijanden en bid voor wie je vervolgen."* Wat betekent dit? Wat vind jij hiervan? Vind je dit een haalbaar ideaal?

De leerlingen reflecteren over de volgende stellingen:

- *"Geweld kan enkel gestopt worden met geweld."*
- *"Als iemand mij slaat, dan moet ik terugslaan want anders ben ik laf."*
- *"Als iemand mij slaat, dan sla ik niet terug want dan verlaag ik mij tot het niveau van de andere."*
- *"Het principe 'je vijand beminnen' is niet haalbaar."*

Geen vrede maar het zwaard? Bijbelinterpretatie

De Bijbelverzen Mt. 10, 34-36 en Lc. 12, 51-53 worden klassikaal voorgelezen. Vervolgens krijgen de leerlingen de tijd om individueel enkele bedenkingen bij de Bijbelfragmenten te formuleren. Ze duiden in de Bijbelfragmenten de zaken aan die ze niet begrijpen en de zaken die hen tegen de borst stoten. Daarnaast schrijven ze enkele vragen neer die ze aan Jezus zouden willen stellen op basis van deze verzen. Deze vragen worden klassikaal besproken met behulp van een onderwijsleergesprek. Op deze manier reflecteren de leerlingen gezamenlijk over de symbolische interpretatie van het verhaal.

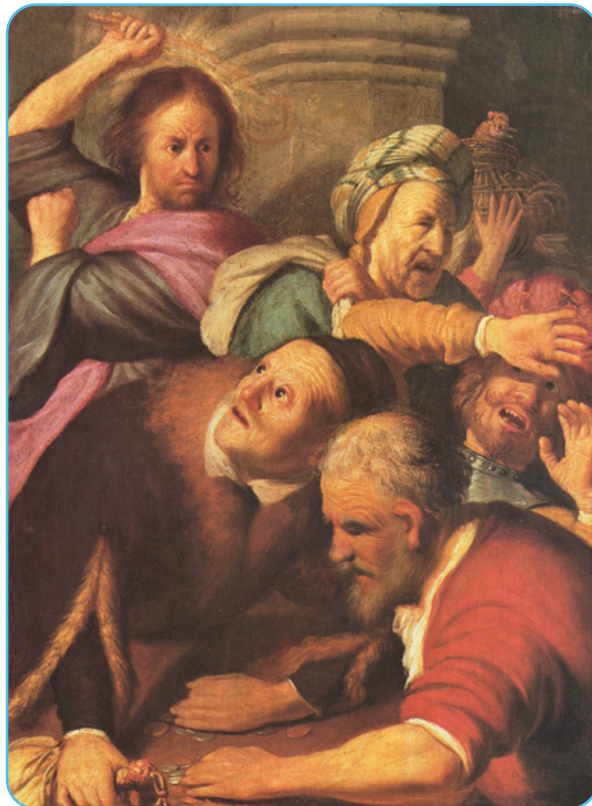
Een gewelddadige tempelreiniging? Bijbelinterpretatie

Tallose verhalen uit de Bijbel zijn eeuwenlang voor vele kunstenaars een bron van inspiratie geweest. De leerlingen gaan op zoek naar kunstwerken die gebaseerd zijn op de tempelreiniging zoals deze wordt omschreven in de vier evangeliën. Ze lossen individueel de volgende vragen op:

- Op welk van de vier evangeliën is dit kunstwerk over de tempelreiniging gebaseerd?
- Vat het verhaal samen aan de hand van het kunstwerk. Wat wordt er afgebeeld op het schilderij? Welke personages staan er afgebeeld op het schilderij?
- Welke gelijkenissen en verschillen zie je tussen het Bijbelverhaal en het schilderij?

Een gewelddadige tempelreiniging? Schrijfopdracht

De leerlingen schrijven een krantenartikel over wat zich heeft afgespeeld tijdens de tempelreiniging waarover de evangeliën verhalen. In dit krantenartikel vatten ze de gebeurtenis kort samen. Ze implementeren een kort interview met Jezus. Daarnaast laten ze enkele omstaanders aan het woord komen: wat is hun reactie op deze gebeurtenis?

Figuur 4.8
Rembrandt van Rijn
– 'Christ driving the
money-changers from
the Temple'
Beeld: Wikimedia
Commons: [https://
commons.wikimedia.
org/wiki/File:Rembrandt_
Christ_Driving_the_
Money_Changers_from_
the_Temple.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rembrandt_Christ_Driving_the_Money_Changers_from_the_Temple.jpg)

4.5 DE KATHOLIEKE KERK EN DE TRADITIE VAN DE RECHTVAARDIGE OORLOG

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. Dit hoofdstuk kan door de leerkracht gebruikt worden als verdieping en maakt geen onderdeel uit van het standaardpakket voor de leerlingen.

De theorie van de rechtvaardige oorlog vond mede zijn wortels in het vroege christendom en de christelijke traditie. Ontwikkeld doorheen de tijd en onder invloed van verscheidene theologen, filosofen en andere commentatoren en hun eigen tijdsgeest, spreken we vandaag de dag nog steeds over de theorie van de rechtvaardige oorlog. Zoals reeds aangehaald, is er niet één theorie van de rechtvaardige oorlog, maar dient deze theorie eerder gezien te worden als een soort traditie die zich ontwikkelde doorheen de tijd en tot op vandaag onderhevig is aan veranderingen naargelang context, tijd en plaats.

De spanning tussen het voeren van oorlog om onrecht te bestrijden, en een geweldloze, pacifistische houding is van alle tijden, die ook in de recente geschiedenis van de Katholieke Kerk teruggevonden kan worden. In wat volgt, bespreken we enkele belangrijke ontwikkelingen doorheen de 20ste en 21ste eeuw en belichten we kort hoe de Katholieke Kerk zich vanaf de 20ste eeuw tot vandaag heeft gepositioneerd tegenover de theorie van de rechtvaardige oorlog.

4.5.1 EEN NIEUW PERSPECTIEF?

Een belangrijke gebeurtenis in de 20ste eeuw die een grote invloed had op het denken over oorlog en vrede was het gebruik van 'nieuwe' wapens en hun vernietigende kracht, met name de atoombommen in Hiroshima en Nagasaki. Deze twee luchtaanvallen werden in augustus 1945 door de Amerikaanse luchtmacht uitgevoerd en hadden dramatische gevolgen: circa 250.000 mensen kwamen om het leven en nog honderdduizenden andere slachtoffers lieten het leven omwille van stralingsziekte en kanker.

De omvang van de kracht van deze **moderne wapens** was voorheen onvoorstelbaar. Voor sommigen was dit een teken om oorlog niet langer te rechtvaardigen en om een radicaal pacifistische houding aan te nemen. Voor anderen betekende dit daarentegen dat men meer dan ooit tevoren aandacht moest besteden aan de voorwaarden voor het al dan niet aangaan van een conflict en het aanwenden van geweld ('*ius ad bellum*'), en vooral aan de voorwaarden van het geweldgebruik zelf, het gedrag tijdens oorlogsvoering ('*ius in bello*'). De nieuwe, moderne manier van oorlogsvoering in de 20ste eeuw, zorgde in elk geval voor een nieuwe stimulans in het debat over de traditie van de rechtvaardige oorlog.

Het debat over oorlog en vrede, en in het bijzonder het rechtvaardige oorlogsdenken, met op de achtergrond de moderne atoomwapens, werd ook gevoerd in de Katholieke Kerk. Paus Johannes XXIII (1958-1963) publiceerde op 11 april 1963 de encycliciek *Pacem in Terris* (*Vrede op Aarde*). Deze encycliciek geeft de visie van paus Johannes XXIII op wereldvrede weer. In de toenmalige context van de naoorlogse periode en het begin van de Koude Oorlog, groeide de overtuiging bij Johannes XXIII dat de Kerk sterker moest aandringen op vrede.

Figuur 4.9
De paddenstoelenwolk
boven Hiroshima.
Beeld: Wikipedia

Enkele belangrijke kenmerken van deze encycliciek⁶ :

- Mensenrechten en godsdienstvrijheid krijgen een belangrijke plaats in de encycliciek. Vrede is alleen mogelijk als de rechten en waardigheid van mensen gerespecteerd worden.
- Duurzame vrede is pas mogelijk indien de volgende vier pijlers worden gewaarborgd: waarheid, gerechtigheid, liefde en vrijheid.
- Paus Johannes XXIII drukte zijn hoop uit in de Verenigde Naties (VN) als instrument voor het handhaven en versterken van een algehele wereldvrede. Daarnaast benadrukte Johannes XXIII wel dat vrede niet alleen het werk is van regeringen en internationale instellingen, maar ook nood heeft aan samenwerking tussen mensen en volkeren met respect voor de mensenrechten.
- Deze encycliciek werd gericht aan 'alle mensen van goede wil', een primeur in het kerkelijke discours om ook niet-katholieken aan te spreken. Ieder mens heeft een verlangen naar vrede en het beëindigen van conflicten. Daarom is deze encycliciek niet alleen een zaak voor gelovigen, maar voor iedereen (individuele personen en staten).
- De encycliciek gaat weg van de idee van een rechtvaardige oorlog. De vernietigende kracht van atoomwapens toonde aan dat geweld nooit goed te keuren kan zijn. Oorlog en geweld zijn nooit de oplossing. Kerkleiders werkten niet langer aan een leer over de rechtvaardige oorlog, maar benadrukken een leer van vrede. De klemtoon kwam te liggen op de preventie van militaire conflicten. Dit wilde echter niet zeggen dat de traditie van de rechtvaardige oorlog volledig verworpen werd, het argument van zelfverdediging als rechtvaardige zaak bleef gerechtvaardigd maar er werd wel meer en uitdrukkelijker gepleit om geweld en oorlog te vermijden.

⁶ RKDOCUMENTEN.NL, *Pacem in Terris*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=53> (toegang 15.06.2020).

- Het was niet de eerste keer dat een paus een document over de vrede publiceerde, maar de impact van deze encycliek valt niet te onderschatten. Dit hangt samen met de figuur van paus Johannes XXIII, maar ook met het eenvoudige taalgebruik dat wordt gehanteerd in dit document. Het was een ijkpunt in het kerkelijke spreken over vrede.

"Maar de vrede zal een ijdel woord blijven, als zij niet steunt op de orde, waarvan wij in deze encycliek met groot vertrouwen de hoofdlijnen hebben aangegeven: een orde, die als grondslag heeft de waarheid, als norm de rechtvaardigheid, als bezieling en voltooiing de liefde, en als uiterlijk kenmerk de vrijheid."

– Paus Johannes XXIII, *Pacem in Terris* (1963)

De inhoud van de **Catechismus van de Katholieke Kerk**⁵ ligt in lijn met het denken over oorlog en vrede zoals de encycliek *Pacem in Terris*. De theorie van de rechtvaardige oorlog komt ook aan bod in de catechismus, maar er is ook een duidelijke afkeuring van het gebruik van atoomwapens, chemische en biologische wapens:

Paragraaf nr. 2309:

⇒ De strenge voorwaarden om tot wettige zelfverdediging door de militaire macht te kunnen overgaan, moeten nauwgezet in acht genomen worden. De zwaarwichtigheid van een dergelijke beslissing brengt mee, dat ze aan strenge voorwaarden van morele toelaatbaarheid gebonden is. Gelijktijdig zijn vereist:

- dat de schade die door de aanvaller aan het volk of de volkerengemeenschap wordt toegebracht van blijvende aard is, dat ze belangrijk is en met zekerheid vaststaat;
- dat alle andere middelen om de schade een halt toe te roepen onuitvoerbaar of ondoeltreffend gebleken zijn;
- dat er een serieus vooruitzicht is op een gunstig resultaat;
- dat het gebruik van wapengeweld geen grotere kwalen en meer wanorde teweegbrengt dan het kwaad dat men wil uitschakelen. De vernietigende kracht van de moderne wapens moet zeer zwaar wegen bij de beoordeling van deze laatste voorwaarde.

Dit zijn de traditionele elementen die opgesomd worden in de leer over de zogenaamde "rechtvaardige oorlog".

De beoordeling van deze voorwaarden voor morele gewettigheid komt toe aan het prudente oordeel van hen, die voor het algemeen welzijn verantwoordelijk zijn.

Paragraaf nr. 2314:

⇒ "Elke oorlogshandeling die zonder onderscheid is gericht op de verwoesting van hele steden of grote gebieden met hun inwoners, is een misdaad jegens God en de mens zelf, die met kracht en zonder aarzelen veroordeeld dient te worden." Een gevaar van de moderne oorlog is dat men aan degenen die technisch ontwikkelde wapens bezitten – vooral atoomwapens, biologische of chemische wapens – de gelegenheid geeft dergelijke misdaden te begaan.

⁵ RKDOCUMENTEN.NL, *Catechismus van de Katholieke Kerk*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=1&al=2309> (toegang 15.06.2020);
RKDOCUMENTEN.NL, *Catechismus van de Katholieke Kerk*, <https://www.rkdocumenten.nl/rdosin-dex.php?mi=600&doc=1&al=2314> (toegang 15.06.2020).

De (post)moderne context, het gebruik van kernwapens en de ontwikkeling van allerlei vernietigingswapens heeft ervoor gezorgd dat de eeuwenoude leer van de rechtvaardige oorlog vandaag steeds vaker in vraag wordt gesteld. **Het kader van de rechtvaardige oorlog lijkt niet langer te volstaan als hedendaags antwoord op het denken over oorlog en vrede.** Ook verschillende theologen hebben de traditie van de rechtvaardige oorlog als achterhaald bestempeld en beklemtonen steeds vaker het succes van geweldloosheid. De preventie van conflicten en het bouwen aan een duurzame vrede wordt meer en meer vooropgesteld als moreel kader door de kerkleiders van de Katholieke Kerk. Zie ook het hoofdstuk over 'rechtvaardige vrede'.

Sinds de jaren 2010 duiken steeds meer stemmen op binnen de Katholieke Kerk om een nieuw moreel kader voor oorlog en vrede te ontwikkelen. Mede onder invloed van de vluchtelingencrisis en terreuraanslagen, wordt de roep tot een nieuwe encycliek, aan paus Franciscus, over oorlog en vrede steeds groter: een nieuwe encycliek waarbij de traditie van de rechtvaardige oorlog niet langer het uitgangspunt is?

Figuur 4.10
Beeld: © Free-Photos
Pixabay

4.5.2 DIDACTISCHE SUGGESTIES

Encycliek

De leerlingen gaan op zoek naar meer informatie over de encycliek *Pacem in Terris* en schrijven een paper waarbij de volgende vragen aan bod kunnen komen: in welke context kwam deze encycliek tot stand? Hoe werd deze encycliek ontvangen door de kerkleiders en/of het bredere publiek van gelovigen? Waren er voor- en/of tegenstanders van deze encycliek? Welke passage vond je inspirerend? Met welke passage ben je het wel of niet eens?

Catechismus

Wat is een catechismus? De leerlingen gaan individueel of in groep op zoek naar meer informatie over de catechismus. Wat is er kenmerkend aan een catechismus? De leerlingen leggen de theorie van de rechtvaardige oorlog uit in hun eigen woorden aan de hand van enkele paragrafen uit de catechismus.

Debat

De leerkracht deelt de klasgroep op in twee groepen. Eén groep verdedigt de leer van de rechtvaardige oorlog, de andere groep pleit voor een nieuw moreel kader waarbij duurzame vrede vooropgesteld wordt. Beide groepen zoeken argumenten voor hun eigen standpunt en leren reageren op wat anderen tijdens het debat tegen hun standpunten inbrengen.

Opzoekwerk

De leerlingen krijgen de opdracht om enkele artikels te zoeken over de actuele positie van de Kerk, of bepaalde kardinalen/theologen, inzake de traditie van de rechtvaardige oorlog.

Vredesbewegingen

De leerlingen gaan op zoek naar hedendaagse (christelijke) vredesbewegingen, zoals bijvoorbeeld Pax Christi. Ze vergelijken de positie van de Katholieke Kerk met die van de (christelijke) vredesbewegingen. Op welke manier vertonen deze verscheidene posities gelijkenissen en waarin verschillen ze? En dit zowel qua beweegredenen, argumenten als initiatieven.

4.6 RECHTVAARDIGE VREDE

Deze handleiding maakt een onderscheid tussen 'basisleerstof' en 'verdieping'. Dit hoofdstuk kan door de leerkracht gebruikt worden als verdieping en maakt geen onderdeel uit van het standaardpakket voor de leerlingen.

De theorie van de rechtvaardige oorlog legt grenzen op aan de manier van oorlogsvoeren en plaatst de vrede voorop. Doorheen de geschiedenis van het christendom zijn er steeds voor- en tegenstanders geweest van deze theorie. Sinds het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) klinkt er vanuit de leden van de Katholieke Kerk steeds vaker de roep om te verschuiven van een 'rechtvaardige oorlog' naar een 'rechtvaardige vrede'. De ervaringen en gevolgen van de twee wereldoorlogen hadden namelijk een diepe indruk nagelaten op het vredesdenken en dit zowel binnen als buiten de Katholieke Kerk. Deze twee wereldoorlogen verduidelijkten immers het onmiskenbare belang van een toekomstgerichte vredesopbouw. Dit was bij de nasleep van de Eerste Wereldoorlog afwezig. Een afwezigheid die zo mede voeding gaf aan het succes van de toenmalige extremistische partijen, zoals het nazisme. Ook andere ontwikkelingen uit de 20ste en 21ste eeuw, zoals het gebruik van kernwapens, vernietigingswapens en verschillende vormen van terreur, deed de kritiek tegenover de theorie van de rechtvaardige oorlog stijgen. Voor velen dient deze leer herzien te worden in het licht van de hedendaagse samenleving en de zonet vernoemde ontwikkelingen. De rechtvaardige vrede wordt hierbij steeds vaker naar voren geschoven. Wat houdt dit eigenlijk in, een 'rechtvaardige vrede'? We schetsen hieronder een kort overzicht.

4.6.1 RECHTVAARDIGE VREDE?

Niet elke vrede is goed. Ook tijdens periodes waarbij oorlog afwezig lijkt, is vrede soms gebaseerd op de onderdrukking en uitbuiting van individuen. Voor velen kan vrede pas 'goed' zijn, als ze rechtvaardig is. Ethicus Roger Burggraeve stelt dat 'rechtvaardigheid' en 'vrede' nooit van elkaar mogen gescheiden worden: *"De christelijke traditie is steeds gevoelig geweest voor de spanning tussen vrede en rechtvaardigheid. [...] Rechtvaardigheid en vrede mogen niet van elkaar gescheiden worden. Vrede kan alleen maar een waarachtige vrede zijn als ze ook een rechtvaardige rede is."*⁶

⁶ Citaat uit: R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER & L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 253-274.

De 'rechtvaardige vrede' moet begrepen worden als een pleidooi om enerzijds meer de focus te leggen op een preventieve aanpak van de grondoorzaken van gewapende conflicten, en om anderzijds licht te werpen op een opbouw van een inclusieve en rechtvaardige vrede. De rechtvaardige vrede is gestoeld op de evangelische boodschap van geweldloosheid. Let wel, de rechtvaardige vrede schuift hierbij geen radicale geweldloosheid naar voren. Het ideaal van geweldloosheid mag immers niet misbruikt worden om individuen die gebukt gaan onder een uitbuiting, niet te helpen: *"Alleen uitzonderlijk mag proportioneel geweld worden gebruikt om onrecht te herstellen. Door eerder te spreken over rechtvaardige vrede dan over rechtvaardige oorlog, benadrukken we het criterium van de 'rechtvaardige zaak'".*⁹

⁹ Citaat van Johan De Tavernier uit, S. WALRAEVENS, *Dossier Oorlog en Vrede*, in *Tertio*, nr. 1004, 8 mei 2019.

Samenvattend: geweld moet niet alleen uitgesteld worden. Er moet ook gebouwd worden aan een rechtvaardige samenleving waar geweld en onderdrukking afwezig zijn. Tijdens conflicten moet er bovendien niet alleen gedacht worden aan een oplossing van het conflict zelf, maar ook aan de lange termijn gevolgen ervan, zodat een duurzame vrede mogelijk is. Dit is het concept van de rechtvaardige vrede.

Op initiatief van *De Pontificale Raad voor Rechtvaardigheid en Vrede* en *Pax christi International* vond in april 2016 een internationale conferentie plaats over 'Geweldloosheid en rechtvaardige vrede' te Rome. Deze conferentie hield een pleidooi voor een verschuiving van de Kerk van een theorie van de rechtvaardige oorlog, naar een theorie van een rechtvaardige vrede. In de slotverklaring van de conferentie wordt de Katholieke Kerk niet alleen opgeroepen om de rechtvaardige vrede centraal te stellen, maar om ze ook **actief te bevorderen** door bijvoorbeeld steun te bieden aan vredesactivisten die zich verzetten tegen onrecht. Voorts houdt de slotverklaring een oproep in voor de Katholieke Kerk om zich resoluut te blijven kanten tegen oorlog en gewelddadige conflicten. Ook de wens om een interlevensbeschouwelijke dialoog over geweldloosheid laat zich horen in dit document. De conferentie wilde ten slotte tevens bijdragen tot een nieuwe encycliek over oorlog en vrede. De laatste encycliek aangaande dit onderwerp, *Pacem in Terris*, verscheen in 1963 naar de hand van Paus Johannes XXIII.

Pax Christi vat de resultaten van de conferentie uit 2016 als volgt samen:

"De deelnemers aan het congres brachten aan het slot van de bijeenkomst een verklaring uit, gericht aan de Kerk. Daarin stellen zij dat de Kerk de geweldloosheid en de weg naar een rechtvaardige vrede niet alleen centraal zou moeten stellen, maar ook actief moet bevorderen.

De Kerk zou vredesactivisten die gewelddoos in verzet gaan tegen onrecht moeten verdedigen en ondersteunen. Voorts moet de Kerk zich onomwonden blijven kanten tegen oorlog en gewelddadige strijd – en massavernietigingswapens zoals kernwapens – en een dialoog over geweldloosheid aangaan binnen de Kerk en met mensen met andere levensbeschouwingen. In de slotverklaring richten de ondertekenaars zich ook tot paus Franciscus, met de vraag om een encycliek over geweldloosheid en rechtvaardige vrede met de wereld te delen."

– Pax Christi¹⁰

⁸ Citaat van: PAX CHRISTI, *Oproep van de Internationale Vredesbeweging aan de Kerk. Zet de evangelische geweldloosheid centraal*, <https://www.paxchristi.be/nieuws/oproep-van-de-internationale-vredesbeweging-aan-de-kerk-zet-de-evangelische-geweldloosheid> (toegang 14.05.2020).

4.6.2 DIDACTISCHE SUGGESTIES

- Ga met de leerlingen op zoek naar de verschillen tussen de theorie van de rechtvaardige oorlog en de theorie van de rechtvaardige vrede.
- Debat: de klasgroep wordt opgedeeld in drie groepen. Iedere groep krijgt een theorie toegewezen die op een bepaalde manier kijkt naar oorlogsvoering: de theorie van de rechtvaardige oorlog, het radicaal pacifisme en de theorie van de rechtvaardige vrede. De drie groepen verdedigen elk de theorie die zij kregen toegewezen en gaan met elkaar in debat. Het debat kan gevoerd worden aan de hand van verschillende vragen of stellingen. Wat is bijvoorbeeld het standpunt van de drie groepen tegenover het concept van de 'heilige oorlog'?
- Doorgeefblad: aan iedere leerling wordt een blad gegeven met een stelling. Iedere leerling schrijft zijn mening neer onder de stelling. Nadat het blad de hele klas is rondgegaan vat een leerling uit de klasgroep de reacties samen aan de rest van de groep. Op basis hiervan kan een klasgesprek gestart worden.
 - Voorbeelden van stellingen:
 - *"Een oorlog beginnen is altijd fout."*
 - *"De Katholieke Kerk kan een belangrijke rol spelen in het bevorderen van een wereldwijde vrede."*
 - *"De theorie van de rechtvaardige oorlog is achterhaald. Het is tijd voor een andere aanpak in de vorm van de rechtvaardige vrede."*
 - *"Elke vrede is goed."*

Figuur 4.11
Beeld: © Pixel2013
Pixabay

4.7 WOORDENLIJST

In deze woordenlijst vindt u meer informatie en duiding bij bepaalde begrippen.

N.B.: De woorden met een asterisk () staan ook vermeld in de basiswoordenlijst voor de leerlingen.*

* Heilige oorlog

Binnen de theorie van de heilige oorlog wordt het gebruik van geweld voor bepaalde religieuze doeleinden aanvaard. Dit concept wordt vaak als tegenovergestelde geplaatst ten opzichte van het (radicaal) pacifisme.

* Pacifisme

Pacifisme is een houding van geweldloosheid die alle vormen van geweld en oorlog afkeurt. Het belangrijkste doel in deze visie is de vrede, die uitsluitend bereikt kan worden met vreedzame middelen en een houding van geweldloosheid.

* Rechtvaardige oorlog

De theorie van de rechtvaardige oorlog is een theorie die bepaalde voorwaarden omschrijft (afhankelijk van context, tijd en plaats) voor het aangaan van een gewapend conflict en het gebruik van geweld. Deze voorwaarden zijn bedoeld om oorlog en geweld zoveel mogelijk te vermijden.

* Rechtvaardige vrede

Geweld moet niet alleen uitgesteld en vermeden worden. Er moet ook gebouwd worden aan een rechtvaardige samenleving waar geweld en onderdrukking afwezig zijn. Tijdens conflicten moet er bovendien niet alleen gedacht worden aan een oplossing van het conflict zelf, maar ook aan de gevolgen ervan, zodat een duurzame vrede mogelijk is. Dit is het concept van de rechtvaardige vrede.

* Rechtvaardig/onrechtvaardig

Rechtvaardig(heid) betekent 'het juiste, eerlijk'. 'Rechtvaardig zijn' wil zeggen dat je eerlijk en betrouwbaar bent. Onrechtvaardig(heid) is net het omgekeerde: iets wat oneerlijk of onjuist is. Een voorbeeld hiervan is armoede: het is een onrechtvaardigheid dat bepaalde kinderen in de wereld honger moeten lijden, terwijl andere kinderen voldoende, of zelfs een overschot aan eten krijgen.

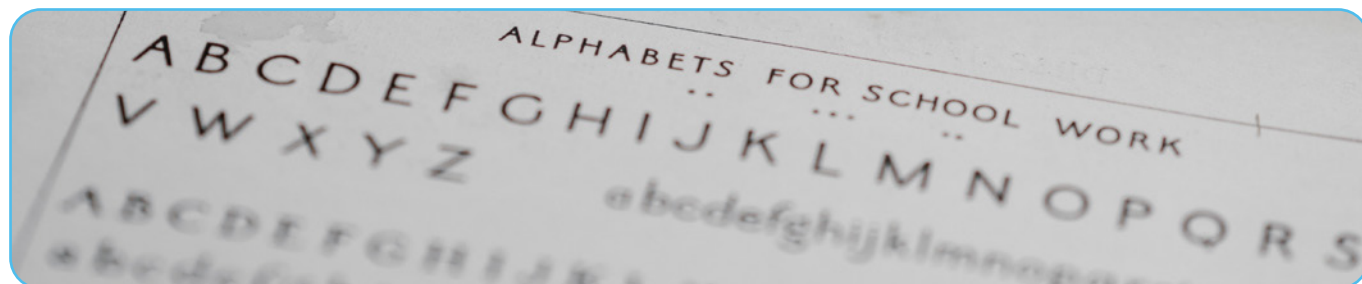

Foto: Annie Spratt | Unsplash

4.8 TRANSCRIPT VAN HET BEELDFRAGMENT

1. WOONKAMER

We zien drie vrienden in Sarah's woonkamer: Sarah, Ahmed en Michael. Sarah en Ahmed spelen een 'gevaarlijk' videospel (PlayStation), Michael ziet er verveeld uit.

Sarah: Ik heb je! Pak aan, jij ***.

Ahmed: Wat? Wat? Nee! Nee! Nee! Niet opnieuw! Waarom win jij dit level altijd? Ik wil revanche!

Sarah: Ben je zeker dat je opnieuw wil verliezen?

Ahmed: Kom maar op!

Michael: Gaan jullie dit level opnieuw spelen? Ugh... Dit spel is zo stom!

Sarah: Dat zeg je alleen omdat je niet kan winnen, loser!

Michael: Nee, echt. Ik snap echt niet wat jullie zo leuk vinden aan dit spel. Waarom is het leuk om zoveel mogelijk vijanden te doden? Dit spel heeft geen echt doel. Het is gewoon schieten en doden.

Ahmed: Kom op, het is gewoon een leuk spel om samen te spelen!

Michael: Ja uiteraard, alsof het leuk is om mensen te doden. Wat als iemand gaat denken dat het normaal is om mensen te doden zoals in dit videospel?

Sarah: Wat? Begin niet te zeuren dat videospelletjes slecht zijn, of aanzetten tot geweld. Je klinkt als mijn vader.

Michael: Ja, misschien heeft hij gelijk.

Sarah: Nou, misschien ben je gewoon boos over deze videospelletjes omdat je een christen bent, en omdat Jezus zichzelf altijd zo goed voelt en alles oplost zonder geweld.

Michael: En wat is daar mis mee? Ik vind het inspirerend om te zien hoe Jezus geweld altijd heeft afgekeurd en dat christenen pacifisten zijn.

Ahmed: Christendom en pacifisme? Is dit een grap? Er zijn genoeg voorbeelden van geweld in de geschiedenis van het christendom. Ben je de kruistochten vergeten?

Michael ziet er verward uit. Hij weet niet goed hoe hij moet reageren op de voorbeelden die Ahmed aanhaalt.

Michael: Eum, ja, je hebt gelijk, maar nu ben ik in de war. Ik denk echt dat Jezus en de Kerk vandaag in vrede willen leven in alle omstandigheden.

Sarah: Wel, laten we eens kijken. Ik zal het opzoeken!

Sarah verandert het scherm van het spel in een zoekbalk en begint haar zoektocht.

Sarah: Hier zie je dat er zelfs een spel over is gemaakt! 'Hebben christenen een manier gevonden om oorlog te rechtvaardigen? Gebaseerd op de theorieën van Augustinus van Hippo en Thomas van Aquino, twee beroemde theologen uit het verleden'. Laat me het downloaden!

Er begint een intro te spelen.

Stem van het videospel: Geschiedenis is gesmeed door oorlog en geweld. Twee theologen namen de uitdaging aan om een theorie te bedenken... Een theorie die onze kijk op onze geschiedenis zou veranderen... Een theorie over hoe christenen het gebruik van geweld en oorlog als laatste redmiddel kunnen rechtvaardigen. Een theorie die eeuwen zou standhouden...

Michael: Nee, echt? Laat mij het zien! Wat voor omstandigheden kunnen geweld rechtvaardigen?

Sarah: Laten we eens kijken!

Stem van het videospel: Beslis over het geloof van de daders en oordeel of het gebruik van (hun) geweld rechtvaardig was. Beslis over het lot van de daders. Zullen zij naar de hemel gaan of zullen zij branden in de hel?

1. RECHTVAARDIGE ZAAK: "Oorlog en geweld kunnen alleen gebruikt worden als antwoord op onrechtvaardigheid. Bijvoorbeeld wanneer een land zichzelf verdedigt. Of wanneer een land een ander land verdedigt dat wordt aangevallen."

2. EERLIJKE BEDOELING: "Oorlog moet gericht zijn op een ethisch doel en uiteindelijk op het herstellen van de vrede. Men kan geen oorlog voeren om een ander doel te bereiken, bijvoorbeeld economische belangen."

3. VOLSTREKT LAATSTE MIDDEL: "Geweld en oorlog moeten zoveel mogelijk vermeden worden. Alleen wanneer alle opties om vrede te bereiken zijn uitgeput, kan men een oorlog beginnen."

4. REDELIJKE KANS OP SLAGEN: "Er moet een redelijke kans op slagen zijn om het doel te bereiken. Mensen mogen niet onnodig lijden."

5. EVENREDIGHEID: "De middelen die voor geweld gebruikt worden, moeten in verhouding staan tot het doel dat de oorlog nastreeft."

6. BEVOEGD GEZAG: "En ten slotte: Oorlog mag alleen gevoerd worden door een wettige autoriteit. Alleen leiders van een erkende politieke gemeenschap en met de

politieke instemming van die gemeenschap, kunnen een oorlog verklaren.”

Sarah: Ik had eigenlijk nog nooit gehoord over deze ‘theorie van de rechtvaardige oorlog’ en de zes voorwaarden om een oorlog te starten...

Michael (verward): Nee, ik ook niet. Ik weet niet zeker wat ik van deze ‘theorie’ moet denken. Waarom hebben ze zo’n theorie gemaakt om oorlog te voeren? Ik dacht dat christenen zich altijd geweldloos wilden gedragen.

Ahmed: Hmm, van die theorie had ik ook nog niet gehoord. Maar misschien kunnen we er meer over te weten komen?

Sarah: Oh kijk! Er is ook een VR-ervaring!

2. VR-OMGEVING

We zien de kinderen VR-brillen opzetten.

Plotseling verschijnt er voor hen een hologram.

Hologram: Hallo, vrienden! Ik kan jullie meer vertellen over de theorie van de rechtvaardige oorlog! Als jullie nieuwsgierig zijn, tenminste. (Aarzelt) Ik denk dat dat de enige reden is dat mensen mij hier bezoeken ... (zucht een beetje verdrietig).

Michael: Wel ja, we vroegen ons af: hoe is het mogelijk dat er überhaupt een theorie van de rechtvaardige oorlog bestaat? Ik dacht dat christenen altijd tegen het gebruik van geweld zijn? Waarom een theorie verzinnen om geweld te rechtvaardigen als je pacifisme verkondigt?

Sarah: Dit betekent dat christenen binnen bepaalde regels geweld mogen gebruiken en een oorlog mogen beginnen? Dus... Het christendom legitimeert geweld?

Hologram: Niet zo snel, jongedame. Je hoeft niet meteen conclusies te trekken. Je hebt al geleerd over de 6 voorwaarden om een oorlog te rechtvaardigen! Deze theorie - of we kunnen het een traditie noemen - is een ethisch kader dat is ontstaan door katholieke theologen als Augustinus van Hippo en Thomas van Aquino. Het is in de loop der tijden aangepast en opnieuw geformuleerd naargelang de context, tijd en plaats.

Michael: Dus hoe kunnen we de theorie van de rechtvaardige oorlog begrijpen?

Hologram: De theorie van de rechtvaardige oorlog is niet uitgevonden om geweld toe te staan of goed te keuren. Het is net andersom!

Sarah: Ik snap er helemaal niets van.

Hologram: Bijvoorbeeld, één voorwaarde stelt dat oorlog een laatste redmiddel moet zijn. Op deze manier wil de theorie van de rechtvaardige oorlog de autoriteiten aanmoedigen om eerst naar andere alternatieven te zoeken om vrede te bereiken.

Michael: Zoals diplomatie?

Hologram: Precies: je moet ook kijken of je bedoelingen goed zijn: oorlog moet niet gestart worden om jezelf te verrijken. En je moet de vraag stellen: moet ik zoveel geweld gebruiken? Is dit wel in verhouding en echt nodig om onrecht te stoppen?

Sarah: Ah, dus als ik het goed begrijp, moet het gebruik van geweld altijd een laatste redmiddel zijn in conflicten tussen verschillende landen, religies, mensen... Deze theorie is dus bedacht om het gebruik van geweld zo lang mogelijk uit te stellen en eerst naar andere oplossingen te zoeken?

Hologram (glimlacht, knipoogt): Nu snap je het. Zo is mijn leer.

3. WOONKAMER

We zien dat Sarah, Ahmed en Michael weer videospelletjes spelen.

Ahmed: Wat? Meen je dat nu??? Alweer? Hoe is het mogelijk dat jij mij ALTIJD verslaat?

Sarah: Haha, ik ben onoverwinnelijk, de ultieme videogame meesteres!

Michael (lacht): Wel, mag ik eens proberen om je te verslaan?

Sarah (lacht): Weet je het zeker? Zal je me enkel doden als laatste redmiddel (Sarah knipoogt)?

4.9 BIBLIOGRAFIE

Hoofdstuk 1: 'De theorie van de rechtvaardige oorlog'

AMNESTY INTERNATIONAL, *Rechtvaardige oorlog*, <https://www.amnesty.nl/encyclopedie/rechtvaardige-oorlog> (toegang 12.05.2020).

BIJBEL IN 1000 SECONDEN, *Vrede*, http://www.bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=Vrede#Spreken_over_vrede (toegang 12.05.2020).

J. VERSTRAETEN, *Van rechtvaardige oorlog naar prudent pacifisme. Het kerkelijke vredesdenken van 1963 tot heden*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 91-92.

R. BOUDENS, *De houding van het kerkelijk magisterium en de internationale katholieke vredesbewegingen (1878-1960)*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 15-17.

R. BURGGRAEVE & J. DE TAVERNIER (ed.), *Is God een Turk?: Nationalisme en religie*, Leuven, Davidsfonds, 1995.

R. BURGGRAEVE & J. DE TAVERNIER (ed.), *Strijden op de weg van Jahwe, God, Allah? De 'heilige oorlog' in het Oude Testament, Westers christendom en islam*, Leuven, Acco, 1989, p. 23-27.

R. BURGGRAEVE, *De christelijk geïnspireerde vredesethiek in het spanningsveld tussen pacifisme en rechtvaardige oorlog van 1963 tot heden*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 253-271.

R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993.

R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER, Inleiding, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 7-14.

R. BURGGRAEVE, *Pacifisme: de politiek van Jezus? De betekenis van Jezus' uitspraken over geweldloosheid en de vijandsliefde voor een christelijke geïnspireerde ethiek en politiek van vrede*, Leuven, Acco, 1987.

S. WALRAEVENS, *Dossier Oorlog en Vrede*, in *Tertio*, nr. 1004, 8 mei 2019.

VAN DALE, *betekenis 'pacifisme'*, https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/pacifisme#.XrpP_GgzZPY (toegang 12.05.2020).

Vragen en stellingen, https://leerkrachten.kunstcentraal.nl/wp-content/uploads/2013/07/Vragen_en_stellingen_geheimlandschap.pdf (toegang 12.05.2020).

W. SMIT, *Terrorisme en rechtvaardige oorlog: recht en onrecht in tijden van terreur*, Antwerpen, Garant, 2007, p. 52-69.

WIKIPEDIA, *Augustinus Van Hippo*, https://nl.wikipedia.org/wiki/Augustinus_van_Hippo (toegang 12.05.2020).

WIKIPEDIA, *Just War Theory*, https://en.wikipedia.org/wiki/Just_war_theory#School_of_Salamanca (toegang 12.05.2020).

WIKIPEDIA, *Thomas van Aquino*, https://nl.wikipedia.org/wiki/Thomas_van_Aquino (toegang 12.05.2020).

Hoofdstuk 2: 'Jezus: een radicale pacifist?'

BIJBEL IN DUIZEND SECONDEN, *Johannes 2, 13-22: Weg met de handelaars in de tempel*, <https://www.bijbelin1000seconden.be/menu/tiki-index.php?page=3e+zondag+van+de+veertigdage+ntijd+B%3B+9+november%3A+Kerkwijding+van+de+basiliek+van+Sint-Jan+van+Lateranen+-+evangelie&highlight=tempelreiniging> (toegang 17.06.2020).

H. AUSLOOS, *Geweld, God, Bijbel*, Averbode, Uitgeverij Averbode, 2019, p. 72-76.

J. DE SCHEPPER, *Wat christenen geloven*, Tielt/Wommelgem, Uitgeverij Lannoo NV/Uitgeverij Van In, 2006, p. 136-138.

J. KREMER, *Geen kwaad met kwaad vergelden. Mt. 5,38-42 op tweeërlei wijzen gelezen*, in *VBS-Informatie* 21 (1990) 58-64.

JO HANSSENS, *'Zalig die vrede stichten'. De gave van de actieve geweldloosheid*, in *De Kovel* 38 (2015) 42-51.

KBS, *Willibrordvertaling 1975. Johannes 2, 13-22.*

KBS, *Willibrordvertaling 1975. Lucas 12, 51-53.*

KBS, *Willibrordvertaling 1975. Lucas 19, 45-48.*

KBS, *Willibrordvertaling 1975. Marcus 11, 15-19.*

KBS, *Willibrordvertaling 1975. Matteüs 10, 34-36.*

KBS, *Willibrordvertaling 1975. Matteüs 21, 12-17.*

KBS, *Willibrordvertaling 1975. Matteüs 26, 52.*

KBS, *Willibrordvertaling 1975. Matteüs 5, 38-45.*

MENS EN SAMENLEVING, *Jesaja 53 & Jezus' optreden in de tempel: Jezus agressief?*, <https://mens-en-samenleving.infonu.nl/religie/60997-jesaja-53-jezus-optreden-in-de-tempel-jezus-agressief.html> (toegang 18.06.2020).

MENS EN SAMENLEVING, *Jezus en geweld: Geen vrede, maar het zwaard (Matteüs 10:34)*, <https://mens-en-samenleving.infonu.nl/religie/57776-jezus-en-geweld-geen-vrede-maar-het-zwaard-matteus-1034.html> (toegang 18.06.2020).

P. KEVERS (ed.), *De ongemakkelijke woorden van Jezus*, Leuven, Den Haag, VBS, Acco, 2013.

PAX CHRISTI VLAANDEREN, *Koerier-dossier. De geweldloze weg van Jezus van Nazareth*, in *Koerier* 6 (2017) 1-16.

R. THIJSSSEN C.P., *De kern van het bestaan*, in *Het Teken* 71 (1998) 14-16.

THOMAS, *Actieve geweldloosheid (Bijbelse achtergrond)*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-vrede-geweldloosheid/> (toegang 17.06.2020).

THOMAS, *Geweld in de Bijbel (Bijbelse achtergrond)*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/abel-vrede-geweld-in-de-bijbel/> (toegang 18.06.2020).

VLAAMSE BIJBELSTICHTING, *Geen kwaad met kwaad vergelden. Mt. 5,38-42 op tweeërlei wijzen gelezen*, <https://www.vlaamsebijbelstichting.be/?p=5690> (toegang 17.06.2020).

W. SMIT, *Terrorisme en rechtvaardige oorlog. Recht en onrecht in tijden van terreur*, Antwerpen, Garant, 2007, p. 57-59.

WIKIMEDIA, *File Rembrandt van Rijn. Christ driving the money-changers from the Temple*
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Rembrandt_Harmensz._van_Rijn_024.jpg (toegang 19.06.2020).

Hoofdstuk 3: 'De Katholieke Kerk en de theorie van de rechtvaardige oorlog'

E. VAN LIERDE, *Vijftig jaar encycliek Pacem in terris*, in *Tertio*, nr. 687, 10 april 2013.

J. VERSTRAETEN, *Van rechtvaardige oorlog naar prudent pacifisme. Het kerkelijke vredesdenken van 1963 tot heden*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER & L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 91-92.

KERKNET, *Het Vaticaan over de rechtvaardige oorlog*, <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/nieuws/het-vaticaan-over-de-rechtvaardige-oorlog> (toegang 15.06.2020).

PIXABAY, *Pixabay*, <https://pixabay.com/nl/> (toegang 09.07.2020).

R. BOUDENS, *De houding van het kerkelijk magisterium en de internationale katholieke vredesbewegingen (1878-1960)*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 15-17.

R. BURGGRAEVE, *De christelijk geïnspireerde vredesethiek in het spanningsveld tussen pacifisme en rechtvaardige oorlog van 1963 tot heden*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 253-271.

R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993.

R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER, *Inleiding*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 7-14.

RKDOCUMENTEN.NL, *Catechismus van de Katholieke Kerk*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=1&al=2309> (toegang 15.06.2020).

RKDOCUMENTEN.NL, *Catechismus van de Katholieke Kerk*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=1&al=2314> (toegang 15.06.2020).

RKDOCUMENTEN.NL, *Pacem in Terris*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=600&doc=53> (toegang 15.06.2020).

RKDOCUMENTEN.NL, *Wellicht nieuwe encycliek over oorlog, geweld en vrede*, <https://www.rkdocumenten.nl/rkdocs/index.php?mi=680&nws=3545> (toegang 15.06.2020).

S. WALRAEVENS, *Dossier Oorlog en Vrede*, in *Tertio*, nr. 1004, 8 mei 2019.

W. SMIT, *Terrorisme en rechtvaardige oorlog: recht en onrecht in tijden van terreur*, Antwerpen, Garant, 2007, p. 33-37.

WIKIPEDIA, *Atoombommen op Hiroshima en Nagasaki*, https://nl.wikipedia.org/wiki/Atoombommen_op_Hiroshima_en_Nagasaki (toegang 15.06.2020).

Hoofdstuk 4: 'Rechtvaardige vrede'

IGNIS, *Geen rechtvaardige oorlog maar een rechtvaardige vrede*, https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2014/09/24/is_deze_oorlog_rechtvaardig-driesdeweer-1-2099124/ (toegang 14.05.2020).

J. DE SCHEPPER, *Wat christenen geloven*, Tielt/Wommelgem, Uitgeverij Lannoo/Uitgeverij Van In, 2006, p. 139-140.

KERKNET, *Het Vaticaan over de rechtvaardige oorlog*, <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/nieuws/het-vaticaan-over-de-rechtvaardige-oorlog> (toegang 14.05.2020).

KERKNET, *Johan Verstraeten. Voorzitter Netwerk Rechtvaardigheid en Vrede*, <https://www.kerknet.be/kerknet-redactie/nieuws/johan-verstraeten-voorzitter-netwerk-rechtvaardigheid-en-vrede> (toegang 14.05.2020).

L. ANCKAERT, *Review. Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede*, in *Ethische perspectieven*, nr. 3, 1993, p. 92-99.

PAX CHRISTI, *De spiraal van geweld doorbreken. Lezing over oorlog en geweldloosheid*, <https://www.paxchristi.be/nieuws/de-spiraal-van-geweld-doorbreken-lezing-over-oorlog-en-geweldloosheid> (toegang 14.05.2020).

PAX CHRISTI, *Geen rechtvaardige oorlog, maar een rechtvaardige vrede*, <https://www.paxchristi.be/nieuws/geen-rechtvaardige-oorlog-maar-rechtvaardige-vrede> (toegang 14.05.2020).

PAX CHRISTI, *Oproep van de Internationale Vredesbeweging aan de Kerk. Zet de evangelische geweldloosheid centraal*, <https://www.paxchristi.be/nieuws/oproep-van-de-internationale-vredesbeweging-aan-de-kerk-zet-de-evangelische-geweldloosheid> (toegang 14.05.2020).

PAX CHRISTI, *Spiraal van geweld doorbreken*, https://www.paxchristi.be/sites/default/files/spiraal_van_geweld_doorbreken.pdf (toegang 14.05.2020).

R. BURGGRAEVE, *De christelijk geïnspireerde vredesethiek in het spanningsveld tussen pacifisme en rechtvaardige oorlog van 1963 tot heden*, in R. BURGGRAEVE, J. DE TAVERNIER, L. VANDEWEYER (ed.), *Van rechtvaardige oorlog naar rechtvaardige vrede: katholieken tussen militarisme en pacifisme in historisch-theologisch perspectief*, Leuven, Universitaire pers Leuven, 1993, p. 253-271.

S. WALRAEVENS, *Dossier Oorlog en Vrede*, in *Tertio*, nr. 1004, 8 mei 2019.

THOMAS, *Activerende werkvormen*, <https://www.kuleuven.be/thomas/page/activerende-werkvormen/> (toegang 14.05.2020).

VREDE.BE, *Missie*, <https://www.vrede.be/wie-vrede/missie> (toegang 14.05.2020).

W. SMIT, *Terrorisme en rechtvaardige oorlog. Recht en onrecht in tijden van terreur*, Antwerpen, Garant, 2007, p. 49-52.

KU LEUVEN

Didier Pollefeyt (Menen, 1965) is gewoon hoogleraar aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven, België. Hij is voorzitter van het Centrum Academische Lerarenopleiding en van het Centrum voor Vredesethiek van de KU Leuven. Hij doceert religieuze initiatie, communicatie en vorming, vakdidactiek godsdienst en post-holocaust joods-christelijke relaties. Hij is verantwoordelijk voor de didactische website Thomas voor het godsdienstonderwijs in de Lage Landen en promotor van de internationale onderzoeksgroep 'Enhancing Catholic School Identity' (ECSI).

Leen Deflem (Leuven, 1995) werkt als wetenschappelijk onderzoekster aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven, België. Deflem behaalde een bachelor- en masterdiploma in de Geschiedenis, een getuigschrift in de Theologie en een educatief diploma aan de KU Leuven. Ze werkt bij het Centrum Academische Lerarenopleiding van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen (KU Leuven) en is betrokken bij het internationale ECSI-project ('Enhancing Catholic School Identity'). Daarnaast werkt ze ook voor Thomas, de didactische website voor leerkrachten en godsdienstonderwijs in het Nederlandstalige onderwijsgebied. Deflem is ook werkzaam bij Katholiek Onderwijs Vlaanderen.

Elies Van Noten (Lier, 1995) is als wetenschappelijk onderzoekster verbonden aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven, België. Ze behaalde een bachelor in de Geschiedenis en een master in de Culturele Studies aan de KU Leuven. Daarnaast behaalde ze een getuigschrift in de Theologie en een educatief diploma, alsook aan de KU Leuven. Van Noten werkt bij het Centrum Academische Lerarenopleiding van de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen (KU Leuven) en is betrokken bij het internationale ECSI-project ('Enhancing Catholic School Identity'). Daarnaast werkt ze ook voor Thomas, de didactische website voor leerkrachten en godsdienstonderwijs in het Nederlandstalige onderwijsgebied.

 EDUC8 Consortium

Dit boek is gefinancierd door het Fonds voor interne veiligheid - Politie van de Europese Unie.

